

İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ FIRAT-DİCLE HAVZASI'NDA SAVAŞ SEBEBİ OLABİLİR Mİ?

İlhan SAĞSEN*
Hakan KARAASLAN**

Özet

İklim değışikliği, özellikle 2000'li yıllardaki artan sayıdaki doğal afetlerin de etkisiyle, uluslararası camianın daha çok dikkatini çekmeye başlamış ve çevre soruları içindeki en önemli konularından biri haline gelmiştir. İklim değışikliği genelde su kaynakları özelde de Orta Doğu su kaynakları üzerinde olumsuz etkileri olan bir unsurdur. Aynı şekilde, kıyıdaşları arasında halihazırda anlaşmazlıklar olan Fırat-Dicle nehir havzası üzerinde de iklim değışikliğinin olumsuz etkileri olacaktır. Bu anlamda, çalışmanın temel amacı, Fırat-Dicle nehir havzasının kıyıdaş ülkeleri olan Türkiye, Suriye ve Irak arasında havzada iklim temelli yaşanabilecek su miktarındaki azalma, yağış miktarındaki azalma ya da kuraklık gibi problemlerin getireceği güvenlik problemlerinin savaşa varan sonuçlara ulaşp ulaşmayacağını analiz etmektir. Temel argüman, adı geçen bu üç kıyıdaş ülke arasında her ne kadar anlaşmazlık da olsa ya da iklim değışikliği etkisi ile bu anlaşmazlıkların daha da derinleşeceği öngörülse de, bu gerginliklerin savaşa yol açmayacağı daha açık ifadeyle tarafların savaşmayı tercih etmeyecekleri belki göze alamayacakları, savaş seçeneğinden önce diplomasi, işbirliği, iki yahut çok taraflı anlaşmalarla barışçıl bir şekilde çözüme kavuşturulabileceğini iddia etmektedir. Bu çalışma, yaşanabilecek gerginliklerin savaşa yol açmayacağı düşüncesinin altında iki temel faktörü göstermektedir. Bunlardan birincisi kıyıdaş ülkeler arasındaki güç asimetrisidir. İkinci faktör, savaşın su problemlerine çözüm getiremeyeceği durumudur.

Anahtar Kelimeler: İklim Değışikliği, Fırat-Dicle Nehir Havzası, Kıyıdaş Ülkeler, Savaş, İşbirliği.

CAN CLIMATE CHANGE BE A CAUSE OF WAR IN THE EUPHRATES-TIGRIS RIVER BASIN?

Abstract

With the increasing number of natural disasters in the 2000s, climate change began to attract more attention of the international community and has become one of the most important issues in environmental issues. Climate change is a triggering factor and has a negative effect on water resources in general, water resources in the Middle East in particular. Likewise, climate change exacerbates the existing problems among the

* Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

** Dr. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

riparian states of the Euphrates-Tigris river basin. In this sense, the main aim of the study is to analyze whether the security problems that could be resulted from climate-based problems such as decrease in water level, decrease in precipitation level or drought that could occur between Turkey, Syria, and Iraq, the three riparian states at Euphrates-Tigris river basin, will lead to results such as war. Main argument, although there are disagreements between the aforementioned states or it is envisaged that this disagreement will be deepened due to the impact of climate change, these strains will not lead to war; more clearly, it argues that the parties will not opt for war, maybe they could not bear the consequences of war, it can be solved with diplomacy, cooperation, bilateral or multilateral agreements before the choice of war. This work shows two main factors shaping this idea. The first is the power asymmetry between riparian countries. The second factor is that the war will not solve the water based problems and conflicts regarding the use of scarce resources.

Keywords: Climate Change, Euphrates-Tigris River Basin, Riparian States, War, Cooperation.

Giriş

Genel anlamda çevre sorunları, özelde de, çevre çalışmaları içindeki hayati konulardan birisi olarak, iklim değişikliği özellikle 1980li yıllardan itibaren uluslararası gündeme yoğun bir şekilde girmiştir. İklim değişikliği, genel olarak, bir zaman döneminde hava şartlarındaki istatistiksel değişim olarak tanımlanır. Birçok nedenle gerçekleşebilecek iklim şartlarındaki değişikliklerin, küresel ve yerel etkileri olan uzun süreli ve yavaş gelişen etkiler içerdiği belirtilmektedir. Yapılan bilimsel araştırmalar göstermiştir ki, dünyadaki günümüz küresel ısınmasının temel nedeni iklimdeki doğal değişebilirliğe ek olarak, insan etkisidir. Bu çerçevede, artan küresel nüfus, geniş çaplı sanayileşme, yüksek yaşam standartlarını devam ettirme isteği, artan insanlık ihtiyaçları, kıt kaynaklar ve kaynakların eşitsiz dağılımı çevreyi olumsuz etkileyen faktörler olarak gösterilebilir. Hava kirliliği, asit yağmurları, stratosferik ozon tabakasındaki incelme, biyolojik çeşitliliğin kaybolması ve iklim değişikliği ana bölgesel ve küresel problemlerdir. Bu bölgesel ve küresel problemler, doğal kaynakların sömürülmesi, çevresel bozulma gibi birçok sorunun derecesini ve yoğunluğunu büyük oranda arttırmıştır. Bu çerçevede, eğer uluslararası güvenlik ve küresel ekonomiler dünya siyasetinin iki temel ve geleneksel sorun alanıysa, çevre de üçüncü konu olarak ortaya çıkmıştır.¹ İklim değişikliği, günümüzde, sadece küresel ve yerel etkileri olan coğrafi bir problem olmaktan çıkmış, aynı zamanda, devletler ulusal güvenlik ajandasına giren bir güvenlik meselesi halini almıştır. İklim değişiminin bir güvenlik

¹ Gareth Porter and Janet Welsh Brown, "Global Environmental Politics", Westview Publishing, Oxford, 1996.

sorunu haline gelmesi ve başka bir açıdan konuyu ele alırsak da, uluslararası ilişkiler çalışmalarında güvenlik kavramının kapsam ve niteliğindeki değişim uluslararası konjonktüre yakından bağlı bir süreçtir.

Bu çalışma, 1990lı yıllarda bir güvenlik konusu olarak algılanmaya başlanan iklim değişikliğinin halihazırda devletlerin sınırlı erişebildiği temiz ve tatlı su kaynakları üzerinde yaratacağı olumsuz etkileri ve bu etkilerin yaratabileceği gerginliklere odaklanmaktadır. Çalışmanın temel amacı, Fırat-Dicle nehir havzasının kıyıdaş ülkeleri olan Türkiye, Suriye ve Irak arasında havzada iklim temelli yaşanabilecek su miktarındaki azalma, yağış miktarındaki azalma ya da kuraklık gibi problemlerin getireceği güvenlik problemlerinin savaşa varan sonuçlara ulaşip ulaşmayacağını analiz etmektir. Bu çalışmanın temel amacı olarak formüle edilen sorunsala karşılık olarak gösterilebilecek temel argüman, adı geçen bu üç kıyıdaş ülke arasında her ne kadar anlaşmazlık da olsa ya da iklim değişikliği etkisi ile bu anlaşmazlıkların daha da derinleşeceği öngörülse de, bu gerginliklerin savaşa yol açmayacağı daha açık ifadeyle tarafların savaşmayı tercih etmeyecekleri belki göze alamayacakları, savaş seçeneğinden önce diplomasi, işbirliği, iki yahut çok taraflı anlaşmalarla barışçıl bir şekilde çözüme kavuşturulabileceğini iddia etmektedir. Bu çalışma, yaşanabilecek gerginliklerin savaşa yol açmayacağı düşüncesinin altında iki temel faktörü göstermektedir. Bunlardan birincisi kıyıdaş ülkeler arasındaki güç asimetrisidir. İkinci faktör, savaşın su problemlerine çözüm getiremeyeceği durumudur.

Bu bağlamda, su problemi ve su temelli savaş meselesi temel uluslararası ilişkiler teorilerinin de ilgisini çekmiş ve aynı zamanda konu literatürde de yer almıştır. Buna göre, Realizm suyu potansiyel bir çatışma kaynağı olarak görüp yukarı kıyıdaş ülkelerin ve dominant devletlerin avantajlı olduğunu ve işbirliğinin de bu baskın ülkeler önderliğinde gerçekleşebileceğini savunurken², yeni liberal kurumsalcılar ise su ile ilgili yaşanabilecek olan gerginliklerin ulusal kararlarla değil, kurulacak uluslararası örgütler yoluyla ve çok taraflı işbirliği ile çözülebileceğini öne sürmektedirler. Uluslararası İlişkiler Teorilerinden eleştirel teorilerin konu ile ilgili görüşlerine bakıldığında bu tip teoriler Realistlerin ve Liberallerin devlet temelli çatışma, işbirliği görüşlerini reddederek suya materyal olarak bakarlar ve ekonomik açıdan değerlendirme yaparlar.³ Sınıf eşitsizliği, sömürü ve adaletsiz dağılım gibi konuları ön plana alan eleştirel teoriler, su sorunlarını da bir küresel eşitlik meselesi olarak yorumlamaktadırlar. Anlaşıldığı üzere, su temelli bir gerginliğin savaşa dönüşüp dönüşmeyeceği konusunda teorilerin

² Ayşegül Kibaroğlu, "Building A Regime for the Waters of the Euphrates-Tigris River Basin", Kluwer Law International, London, 2002, s.17.

³ Robert Jackson and Georg Sorensen, "Introduction to International Relations, Theories and Approaches", Oxford University Press, New York, 2003, ss.184-191.

yaklaşımlarının genel uluslararası politikaya bakışlarından farklı olmadığı görülmektedir. Literatürde de, incelendiği zaman, su temelli savaş senaryolarını tartışıldığı birçok çalışmaya rastlanmaktadır. Bu tartışmaları gerçekleştiren araştırmacı/akademisyenler arasında başta Aaron Wolf olmak üzere Juha Uitto, Todd Jarvis gibi isimlerden bahsetmek mümkündür. Literatürdeki bu konu hakkındaki çalışmalarda yapılan tartışma su temelli gerginliklerin daha kısa süreli ve küçük çaplı yerel bazda çatışmalara yol açabileceği ancak büyük çaplı devletler arası savaşlara yol açmasının daha düşük ihtimal içerdiği şeklindedir. Buradaki düşünceye göre, savaşa ulaşmadan önce anlaşma sağlanabilecek iş birliği yoluyla gerginliklerin azaltılabileceği fikridir. Bu düşünce kendisine uluslararası ilişkiler teorilerinde bütünleşme teorilerinden fonksiyonalizm ve temellerini bu teoriden alan “Fayda Paylaşımı” (Benefit Sharing) kavramında yer bulmaktadır.

Bu çerçevede, çalışmada, öncelikle genel anlamda iklim değişikliğini tanımladıktan sonra iklim değişikliği ile güvenlik ilişkisi üzerinde durulacaktır. Ardından, iklim değişikliğinin genel olarak Orta Doğu, özelde de Fırat Dicle bölgesindeki su kaynaklarına etkisi irdelendikten sonra Fırat Dicle nehir havzası kıyıdaşları arasında neden savaş ihtimalinin zayıf olduğunu açıklamak için yukarıda da belirtilen iki faktör çerçevesinde bir analiz yapılacaktır.

İklim Değişikliği

20.yüzyılın ikinci yarısından beri, iklim değişikliği, çevre konuları içerisindeki en önemli mesele olarak kabul edilmektedir. İklim değişikliği, genel olarak, bir zaman kesiti içinde hava şartlarındaki istatistiksel dağılımdaki değişim olarak tanımlanmaktadır. Özellikle çevre politikaları bağlamında, iklim değişikliği, günümüzde, küresel ısınmaya işaret eder. Küresel ısınma, dünyanın yüzey havası ve okyanuslardaki ortalama sıcaklığındaki artıştır.⁴ İklim değişikliğinin ana nedeni fosil yakıtlarının yakılmasından ve atmosfere yoğun CO2 salınımından oluşan sera (greenhouse) etkisidir.⁵ Güneş'ten gelen ışınların bir bölümü ozon tabakası ve atmosferdeki gazlar tarafından soğurulur. Bir kısmı litosferden, bir kısmı ise bulutlardan geriye yansır. Yeryüzüne ulaşan ışınlar geriye dönerken atmosferdeki su buharı ve diğer gazlar tarafından tutularak dünyayı ısıtmakta olduğundan yüzey ve troposfer, olması gerekenden daha sıcak olur. Bu olay, Güneş ışınlarıyla ısınan ama içindeki ısıyı dışarıya bırakmayan seraları andırır. Bu sera etkisini oluşturan gazlara da sera gazları adı verilmektedir.⁶ Bu sera gazları, sera etkisini destekleyen, atmosferde

⁴ ---, “Summary of Policymakers”, Working Group I of the Intergovernmental Panel on Climate Change Raporu, 2007, s.2.

⁵ Sebastian Oberthür and Hermann E. Ott, “The Kyoto Protocol: International Climate Policy for the 21st Century”, Springer, Berlin, 1999, s.3.

⁶ ---, Küresel Isınmanın Nedenleri, Erişim Tarihi:10.01.2011, <http://www.kuresel->

bulunan en çok ısı tutma özelliğine sahip olan bileşiklerdir. Atmosferdeki ana sera gazları, metan, su buharı, azot oksit, ozon ve karbon dioksit olarak sayılabilir. Bu niteliğiyle bakıldığında iklim değişimi, dünya tek bir iklim sistemine sahip olduğu için, tüm devletleri etkileyen ve tüm küreyi ilgilendiren bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu bağlamda, iklim değişikliği, genel bir anlatımla, birçok nedenle gerçekleşebilecek iklim şartlarındaki geniş çaplı (küresel) ve hayati yerel etkileri olan uzun süreli ve yavaş gelişen değişiklikler olarak tanımlanmaktadır.⁷ İklim değişikliği, nedeni ne olursa olsun şeklinde tanımlanmasına karşın, özellikle son dönemde yapılan bilimsel araştırmalar göstermiştir ki, dünyadaki günümüz küresel ısınmanın temel nedeni, iklimdeki doğal değişebilirliğe ek olarak, insan etkisidir. Artan bireysel ve endüstriyel enerji kullanımı küresel ısınmanın en büyük nedenlerinden biri olarak görülmektedir. Yapılan projeksiyonlar küresel sıcaklık değerlerindeki artışın, bu şartlar altında, 2030 ile 2060 arası dönemde 2-5 derece arasında olacağını belirtmektedir.⁸ İklim değişikliğindeki doğal döngü dışında insan eylemlerinin katkılarının tespit edilmesi ardından, iklim değişikliği, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nde "karşılaştırılabilir bir zaman döneminde gözlenen doğal iklim değişikliğine ek olarak, doğrudan ya da dolaylı olarak küresel atmosferin bileşimini bozan insan etkilerini sonucunda iklimde oluşan bir değişiklik" biçiminde tanımlanmıştır.⁹

İklim Değişikliği ve Güvenlik Boyutu

Teorik Çerçeve

İklim değişikliğinin bir güvenlik meselesi olarak değerlendirilmesi ve savaş nedeni olup olmadığının araştırılması uluslararası ilişkiler teorilerinin çalışma alanı içerisine girmiştir. Bu bağlamda, konuya teorilerin savaş görüşleri çerçevesinden baktığımız zaman iki dünya savaşı arasında etkili olan İdealist anlayışa göre barış içinde olmak savaşmama halidir ve savaş engellemek için uluslararası hukuktan ve uluslararası örgütlerden yararlanmak gerekir. Realist teori ise barışı savaşmama hali olarak tanımlayan bir güvenlik anlayışına karşı çıkar. Çünkü realistlere göre, barış durumu güvende olmak

isinma.org/kuresel-isinma/kuresel-isinmanin-nedenleri.html

⁷ Murat Türkeş, "İklim Değişikliği ve Küresel Isınma Olgusu: Bilimsel Değerlendirme", Etem Karakaya (Derleyen), *Küresel Isınma ve Kyoto Protokolü: İklim Değişiminin Bilimsel, Ekonomik ve Politik Analizi*, Bağlam Yayıncılık, Ankara, 2008, s. 22.

⁸ Jeannie Sowers and Erika Weinthal, "Climate Change Adaptation in the Middle East and North Africa: Challenges and Opportunities", The Dubai Initiative, Working Paper No:2, September 2010, s.10.

⁹ Murat Türkeş, "İklim Değişikliği ve Küresel Isınma Olgusu: Bilimsel Değerlendirme", Etem Karakaya (Derleyen), *Küresel Isınma ve Kyoto Protokolü: İklim Değişiminin Bilimsel, Ekonomik ve Politik Analizi*, Bağlam Yayıncılık, Ankara, 2008, s. 23.

anlamına gelmez. Realistler devletlerin her an savaş çıkacakmış gibi hazır durumda olmaları gerekliliğinden bahsetmektedirler. Bu nedenle de her devlet kendi güvenliğini sağlamak zorunda ve bunun için de alınması gereken her türlü tedbiri almak durumundadır.¹⁰ Bu anlayış da bizi her aktörün diğerinin güçlenmesini bir tehdit olarak algılayıp güçlenmeye ve silahlanmaya çalışmasından doğacak genel bir güvensizlik halini tanımlayan “güvenlik ikilemi” kavramına götürmektedir. Bu nedenle de realistlere göre, temel olan devlet güvenliğidir ve tehdidin ana konusu ise askeri konulardır. Bir diğer teori olan neo-realizme göre ise, önemli olan devletlerin iç yapıları değil sistemsel problemlerdir. Çünkü, uluslararası arenada meydana gelen çatışmaların temel nedeni sistemin anarşik yapısıdır. Bu noktası ile neo-realizm klasik realizmden ayrılmaktadır. Realizm çatışmaların kaynağı olarak insanın kötü, bencil ve güç tutkunu doğasını göstermektedir. 1980li yıllardan sonra ortaya çıkan eleştirel teoriler içindeki eleştirel güvenlik çalışmalarına göre, toplumların önlerindeki en büyük güvenlik problemi var olan kurallar, normlar ve kurumlardır.¹¹ Geleneksel güvenlik anlayışında güvenliğin üç ayağını devletler, askeri güç ve statükonun korunması oluştururken eleştirel güvenlik anlayışında temel olan “özgürleştirme”dir. Bu çerçevede de, birey, adalet ve değişim gibi kavramlar üzerinde durulmuştur.¹²

Buna paralel olarak, iklim değişikliği ile güvenlik arasındaki ilişkiye geçmeden önce, nasıl çevre konularının güvenlik çalışmaları alanı içerisine dahil olduğu konusu üzerinde kısaca durmakta fayda vardır. Uluslararası İlişkilerde güvenlik çalışmalarının seyrine bakıldığı zaman konjonktürel değişimlerin çalışmanın nitelik ve kapsamını etkilediği görülmektedir. Devletler arası ilişkilerin kapsamına ve uluslararası camiada yaşanan olayların niteliğine göre aktörlerin algıları değişmekte ve güvenlik çalışmalarının içine hangi unsurların dahil edileceği belirlenmektedir. Güvenlik çalışmaları, stratejik çalışmalar adı altında 1940lı yıllarda gündeme gelmiş ve uzun yıllar realist uluslararası ilişkiler teorisi hegemonyası altında kalmıştır. Bu bağlamda da, uzun süre güvenlik çalışmalarının konusu devlet merkezli ve askeri konular ile sınırlı kalmıştır.¹³ 1970li yıllarda iki kutup arasındaki nükleer gerilimin azalması sonucunda askeri nitelik taşıyan konular önemini göreceli olarak kaybetmiş, güvenlik çalışmalarının konularında kaymalar meydana gelmeye

¹⁰ Bilal Karabulut, “Güvenlik: Küreselleşme Sürecinde Güvenliği Yeniden Düşünmek”, Barış Kitapevi, Ankara, 2011, ss.55-56.

¹¹ Tim Dunne and Wheeler J. Nicholas, “We the Peoples’: Contending Discourses of Security in Human Rights Theory and Practice”, *International Relations*, Vol.18, No.1, Mart 2004, s.10.

¹² Bilal Karabulut, “Güvenlik: Küreselleşme Sürecinde Güvenliği Yeniden Düşünmek”, Barış Kitapevi, Ankara, 2011, s.77.

¹³ Mustafa Aydın, “Uluslararası İlişkilerin Gerçekçi Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt.1, Sayı 1, Bahar 2004, s.38.

başlamış ve dolayısıyla güvenlik gündemine yeni konular yerleşmeye başlamıştır. Bu konulardan bir tanesi de 1972 Birleşmiş Milletler İnsan Çevre Konferansı'nda dile getirilen çevresel güvenlik kavramı olmuştur. Aynı zamanda, bu dönemde ekonomik açıdan karşılıklı bağımlılık gündeme gelmiş ve ekonomik ve refah meseleleri askeri güç karşısında önem kazanmıştır.¹⁴ Bu açıdan da uluslararası ilişkilerde liberal teorinin gündemde olduğu söylenebilir.

1970'li yılların sonu 1980'li yılların başlarında iki kutuplu sistemin ana aktörleri tarafından Avrupa'ya orta menzilli nükleer füzelerin yerleştirilmesi ve Sovyetlerin Afganistan'ı işgal etmesiyle yeniden uluslararası konjonktür değişmiş ve güvenlik çalışmalarının yine askeri tehditler ve devlet temelli sorunlar bazında kalmasına neden olmuştur.¹⁵

Soğuk Savaşın son dönemlerinde yaşanan yumuşama, iki kutuplu sistemin çöküşü gibi uluslararası sistemde gerçekleşen değişimler, güvenlik çalışmalarının algılanmasında da değişime yok açtı. Soğuk Savaşın sona ermesiyle beraber, güvenlik gündemi üzerine tartışmalar yürüten yazarlar güvenliği askeri tehditler ötesinde tanımlamışlardır. Bu dönemden itibaren güvenlik kavramı “çok boyutlu” olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁶

İklim Değişikliği-Güvenlik İlişkisi

İklim değişikliği ile güvenlik arasındaki bağlantı değerlendirildiğinde ise, irdelenmesi gereken ana nokta, ‘daha önceki dönemlerde iklim değişimi, sürdürülebilir kalkınma altında tartışılan daha düşük yoğunluklu bir konu olarak görülürken, özellikle Soğuk Savaş sonrası neden bir güvenlik konusu olarak algılanmaya başlanmıştır?’ sorusu çerçevesinde olmalıdır. Soğuk Savaş sonrasında, güvenliğin algılamalarının değişmeye başladığı görülmektedir. İki kutuplu sistem döneminin başat kavramı olan ulusal güvenliğin yanına, 1989 sonrasında, birey güvenliği, çevresel güvenlik, enerji güvenliği, gıda güvenliği gibi yeni güvenlik kavramları eklenmiştir. Böylece, artık klasik realist teori bakış açısıyla kabul edilen devletlerin güvenliği ve askeri tehditler kabullerinin ötesinde “kimin güvenliği” ve “Neye karşı güvenlik” şeklinde yeni sorgulamalar gündeme gelmiştir. Artık uluslararası sistemde devlet dışında, bireyin, etnik kimliklerden oluşan toplumun ve ulusun güvenliği kavramları uluslararası sisteminde kabul edilmeye başlanmıştır. Burada söylenmek istenen durum, ister bireysel ister devlet bazında isterse de uluslararası sistem bazında olsun, Soğuk Savaş sonrasında güvenlik kavramının sadece siyasi ve askeri

¹⁴ Sinem Akgül Açıkmeşe, “Kopenhag Okulu ve Realist Güvenlik Çalışmaları’nda Aktör, Tehdit ve Politika: Avrupa Güvenliği Üzerine Bir Değerlendirme”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008, s. 32.

¹⁵ A.g.e., s. 34.

¹⁶ Emma Rothschild, “What is security?”, *Journal of the American Academy of Arts and Sciences*, Cilt 124, No 3, 1995, s.55.

tehditler çerçevesinde değil, aynı zamanda ekonomik, sosyal ve çevresel bir olgu olarak değerlendirilmeye başlanmasıdır. Çevre sorunlarıyla güvenlik kavramını bir arada sistematik olarak ilk kullanan araştırmacı olan Richard Falk, çevresel değişimin bir güvenlik meselesi olduğunu savunmuştur.¹⁷ Bu dönemde çevre sorunları yavaş yavaş bir güvenlik sorunu olarak görülmeye başlamasına rağmen, çevre-güvenlik ilişkisinin kurulması Soğuk Savaşın bitimine kadar marjinal düzeyde kalmıştır. İklim değişikliğinin uluslararası güvenliğe etkilerinin tanınmaya başladığı ilk gelişmelerden biri olarak “Değişen Atmosfer: Küresel Güvenliğe yansımaları”(The Changing Atmosphere: Implications for Global Security) başlıklı 1988 Toronto Konferansı gösterilebilir. Konferans, insanlığın, küresel bir nükleer savaştan sonra en ciddi sonuçları doğuracak tasarlanmayan ve kontrol edilmeyen, tüm dünyayı etkileyecek bir deneyim içerisinde olduğu şeklinde bir kaniyle sonuçlanmıştır.¹⁸ Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın (1994 UNDP-United Nations Development Programme) İnsani Kalkınma Raporu'nda (Human Development Report) İklim değişikliği-güvenlik ilişkisini şekillendiren gelişmelerden bir diğeri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu rapor, birbiriyle ilişkili ve bir arada birey güvenliğini oluşturan yedi temel güvenlik kavramını ortaya atmıştır. Bunlar, ekonomik güvenlik, gıda güvenliği, sağlık güvenliği, çevre güvenliği, bireysel güvenlik, toplumsal güvenlik, siyasi güvenlik olarak sayılabilir.¹⁹ 2007 yılının Mart ayında Richard J.Dublin ve Chuck Hagel isimli iki Amerikan Senatörü iklim değişikliğinin bir ulusal güvenlik tehdidi olup olmadığını ve nasıl bir tehdit olabileceğini değerlendiren bir yasa önerisinde bulundular. Nisan 2007'de, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, ilk defa, iklim değişikliğinin barış ve güvenlik üzerine olası etkilerini tartışmak için toplandı.²⁰ Güvenlik Konseyinin bu toplantısının ana gündem maddesini küresel iklim değişikliği oluşturmuştur. Bazı ülkeler, uluslararası barış ve güvenliği temel çalışma konusu yapmış bir konseyin böyle bir tartışma (iklim değişikliği) için uygun bir platform olup olmadığı hakkında kuşkuya düşmüşlerdir. Ancak, katılımcı ülkelerin bir çoğu küresel iklim değişikliğinin ülkelerin veya etnik grupların arasında çıkabilecek çatışmalar gibi barış durumu için ciddi sonuçlar doğurabilecek bir mesele olarak tanımlamakta hem fikir olmuşlardır. Ayrıca katılımcılar iklim değişikliğinin doğal kaynakların artan kıtlığı, su arzı ve tarıma elverişli topraklar üzerinde de ek baskı kaynağı

¹⁷ R.A.Falk, “This Endangered Planet: Prospects and Proposals for Human Survival”, Random House, New York, 1971, s.353.

¹⁸ Gerard de Ville, “Climate Change-Bad News for Environmental Security”, *Environmental Law Review*, Vol.10, 2008, s.176.

¹⁹ UNDP Human Development Report 1994, ss.24-25.

²⁰ Joshua W. Busby, “Climate Change and National Security”, An Agenda for Action, CRS No.32, Council of Foreign Relations, November 2007, s.2.

olacağı konusunda da ortak görüş sahibidirler. Azalan su arzı ve otlak alanları nedenleriyle başlayan ve 2.5 milyon insanın yer değiştirmek zorunda kaldığı ve 450 bin kişinin de hayatını kaybettiği Darfur'daki kriz bu duruma örnek olarak gösterilmektedir. Bu bağlamda, İngiltere'nin zamanın Dışişleri Bakanı Margeret Beckett Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin temel yükümlülüğünün uluslararası barış ve güvenliğin devamını sağlamak olduğunu ve iklim değişikliğinin bir çok güvenlik tehdidini daha da kötüleştirdiğini belirtti. Bunun yanında, Margaret Beckett ekonomik bir bozulmanın olduğunu ve bunun tüm dünyayı kaçınılmaz olarak etkileyecek bir boyuta ulaştığını, uluslararası toplumun yeniden organize olması gerektiğini, iklim değişikliğinin güvenlik etkisi bulunduğunu ve enerji, güvenlik ve iklim arasındaki ilişkinin anlaşılması gerektiğini de söylemiştir.²¹ Aynı şekilde dönemin Slovakya dışişleri bakanı da ulaşılabilir su kaynakları üzerindeki baskı, gıda kıtlığı, tarıma elverişli topraklarındaki kayıp ve iklim değişikliği ve sel kaynaklı insanların yer değiştirmek zorunda kalması gibi durumların artış gösterdiği üzerinde durmuştur. Aynı toplantıda, zamanın İtalya'nın dış işleri bakanlığı müsteşarı Vittoria Craxi'na göre, iklim değişikliği sadece çevreyi etkileme potansiyeline sahip değil aynı zamanda da bir istikrar ve güvenlik meselesidir. Belçikalı büyükelçi Johan Verbeke, iklim değişikliği ve küresel ısınmanın deniz sularının yükselmesi, biyo-çeşitliliğin bozulması, insanların göç etme zorunluluğu gibi askeri olmayan tehditlerin risklerini arttırdığını belirtmiştir. Vebreke, aynı zamanda, iklim değişikliğinin kırılgan ülkelerdeki çatışmaların ve sivil savaşların gerçekleşmesi riskini arttırdığı üzerinde durmuştur. Aynı konuyla alakalı olarak Fransız büyükelçi Jean-Marc de La Sabliere iklim değişikliğinin dünyayı hali hazırda etkilemekte olan temel bir tehdit olduğunu beyan etmiştir.²²

Tüm bu gelişmeler iklim değişikliğinin güvenlik üzerine etkisinin uluslararası zeminde önem kazanmasına neden olmuştur. Buna ek olarak, 2000li yılların başından beri dünyanın çeşitli bölgelerinde süre gelen kuraklıklar, seller, kıtlık ve yangınlar gibi birçok felaket iklim değişiminin uluslararası güvenliğin pratikleri ve algılamaları üzerindeki etkisini arttırmıştır. Gerek uluslararası gelişmeler gerek ise doğal afetlerin etkisiyle bilinç düzeyi yükselen devletler de ulusal güvenlikleri ve iklim değişikliği arasındaki köprüyü kurmaya başlamışlardır.

Devletlerin iklim-güvenlik bağlantısını kurmaya başlamasının yanı sıra, iklim değişikliği konusunda liderlik iddiası içinde olan Avrupa Birliği de iklim değişikliğini bir güvenlik meselesi olarak görüp kabul edip, ortak dış ve

²¹ Brenda Wilmoth Lerner and K. Lee Lerner (Eds.) "Climate Change in Context" Vol. 182, Gale, London, 2008, s.872.

²² A.g.e., s.873.

güvenlik politikası içine dahil etmiştir. Çünkü iklim değişikliği Avrupa Birliği tarafından var olan eğilimleri, gerginlikleri ve istikrarsızlıkları şiddetlendiren çok yönlü ve yayılan bir tehdit (Threat Multiplier) olarak görülmüştür. Avrupa Birliği'nin görüşü iklim değişikliğinden kaynaklı riskler halihazırda gerçektir ve etkileri de hissedilmektedir şeklinde olmuştur. Avrupa Komisyonu ve Yüksek Temsilcilik tarafından Avrupa Konseyi'ne 2008 yılında hazırlanan bir raporda, iklim değişikliğinin uluslararası güvenliğe etkileri, Avrupa'nın kendi güvenliği açısından, küresel ısınmanın uluslararası güvenlik sonuçlarının etkileri ve Avrupa Birliği'nin bu konuda nasıl bir tutum takınacağı konularına odaklanılmıştır. Bu rapor, dünyanın çeşitli bölgelerinde meydana gelen iklim değişimi kaynaklı problemlerin türlerini ve bazı tehditlerin şekillerini ortaya koymaktadır. Sözü geçen rapora göre, bu çatışma kaynakları olarak, ekonomik zarar; kıyı şehirleri ve altyapılarının karşı karşıya olduğu risk; kaynaklar üzerindeki ihtilaf; toprak kayıpları ve sınır uyuşmazlıkları; çevresel temelli göç; kırılganlık ve radikalleşme durumları; enerji temini üzerine gerginlik; ve uluslararası yönetim üzerindeki baskılar gösterilebilir.²³ İklim değişikliği kaynaklı çatışmaların bu formları çerçevesinde, Yüksek Temsilcilik ve Avrupa Komisyonu, iklim değişikliğinin uluslararası güvenlik üzerindeki etkisinin gelecekle ilgili bir problem olmadığını günümüzde zaten etkilerinin dünyadaki farklı bölgelerde farklı boyutlarda yaşandığını ileri sürmektedirler.

Bu minvalde, Soğuk Savaş sonrasında güvenliğin kapsamının ve tanımlamalarının değişmesi, iklim değişikliğinin de algılanmasını değiştirmiştir. Özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde başlayarak dünyaya yayılan tartışmalar sonucunda iklim değişimi, bu süreçte "güvenlikleştirilme" (securitization) çabasına girilmiştir. Burada tartışılması gereken nokta konunun güvenlikleştirilerek yani alçak politikadan (low politics) yüksek politikaya (high politics) alınmasının iklim değişiminin çözümüne katkıda bulunup bulunmayacağı konusudur. Bir sorunun güvenlik açısından ele alınmasında önemli olan bir durum söz konusudur. Problem askeri temelli bir güvenlik politikası olarak mı ele alınmaktadır yoksa işbirliği bazlı bir güvenlik politikası olarak mı ele alınmaktadır? Eğer iş birliği bazlı bir güvenlikleştirilmeden bahsediliyorsa, bu durum iklim değişiminin etkilerinin azaltılması ve insanlık güvenliğinin sağlanması açısından olumlu olacaktır. Aynı şekilde de devletlerin iklim değişimi konusunu bir ulusal güvenlik meselesi olarak algıladıkları şu ortamda, işbirliği temelli bir politika, ulusal çıkarlara da katkı sağlayacaktır. Ancak, özellikle, Aralık 2009 tarihinde gerçekleştirilen Kopenhag Zirvesi'nde de görülmektedir ki, devletler politik niyet ve uygulama konularında ciddi eksiklikler yaşamaktadırlar. Uygulamaya geçmiş ciddi bir emisyon azaltımı

²³ ---, "Climate Change and International Security", Yüksek Temsilciliğin ve Avrupa Komisyonunun Avrupa Konseyi'ne sunduğu rapor, Brüksel, 14 Mart 2008, ss.8-16.

olmadığı gibi yakın bir gelecekte de bu konu ile ilgili bir mutabakata varılamayacağı görülmektedir. Bu çerçevede de, iklim değişikliğinin güvenlikleştirilmesi, sorunun çözümüne katkı yapacak bir zemin oluşturmaktan ziyade sadece konunun farklı bir alanda tartışılmasına imkan sağlamasından öteye geçemeyecektir. Eğer iklim değişikliğinin sonuçları azaltılmaya çalışılmazsa devletler içerisinde ve devletler arasında gerginliklere yol açabileceği şeklinde bir sonuca varmak zor değildir. Çünkü iklim değişimi, zaten, hali hazırda var olan devletlerarası anlaşmazlıklar, fakirleşme, iç savaşlar, su kıtlığı, kuraklık, gıda yetersizliği gibi konuların şiddetini daha da arttıracak, bu problemleri daha da alevlendirecektir.

Bu çerçevede, iklim değişimi, tek bir iklim sistemine sahip olunmasından ötürü tüm dünyayı etkilediği ve/veya etkileyeceği gibi, dünyanın en kurak ve en fazla su sıkıntısı yaşayan bölgelerinden biri olan Orta Doğu'da da olumsuz sonuçlar doğuracağı ve burada yaşanan gerginlikleri de körükleyeceği aşıkârdır.

İklim Değişikliği ve Orta Doğu

Orta Doğu coğrafyasında su kaynaklarının paylaşımı ve tarıma elverişli arazilerin kullanımına ilişki sorunlar bugün itibariyle bölgedeki temel çatışma alanlarından birisini oluşturmaktadır. Uzun yıllardır bölgede yaşanan savaşlar ve çatışmalar çok sayıda insanın hayatına mal olmasının yanısıra bölgede günlük yaşamın sürdürülmesinde hayati öneme sahip alt yapının da büyük oranda zarar görmesine neden olmuştur. İklim açısından bakıldığında, kurak ve yarı kurak bir bölge olan Orta Doğu'da yaz mevsimlerinin uzun ve sıcak sürdüğü ve en çok yağışın da sonbahar ve kış aylarında olduğu görülmektedir. Kurak iklime ek olarak geniş çöl alanlarına sahip olması nedeniyle Orta Doğu her zaman ciddi bir su kıtlığı sorunu ile karşı karşıya kalmıştır. Bölgedeki içme suyu kaynaklarının kıtlığı bölge ülkeleri için her zaman ciddi bir tehdit oluşturmuştur. Bölge ülkelerinin çoğunluğunun 1.000 m³ daha az su kaynağına sahip olduğu gerçeği göz önüne alındığında, su sıkıntısının ne derece yüksek oranda hissedildiği rahatlıkla anlaşılabilir.²⁴ Orta Doğu'da nüfus artış hızının bugünkü haliyle devam etmesi halinde 2025 yılı itibariyle bölgedeki kişi başına düşen yenilenebilir su kaynaklarının miktarının 667 m³ seviyesine düşmesi beklenmektedir. Bu oranın, dünyada kişi başına düşen ortalama su kaynağı miktarının 4780 m³ olduğu dikkate alındığında, gelecek dönemde bölge için çok büyük bir sorun oluşturacağı açıktır.²⁵ Bu faktörlerin yanında Orta

²⁴ E. Bou-Zeid and M. El-Faled, "Climate Change and Water Resources in Lebanon and the Middle East", *Journal of Water Resources Planning and Management*, September – October 2002, s.345.

²⁵ Jeremy Berkoff, "A Strategy for Managing Water in the Middle East and North Africa", The International Bank for Reconstruction and Development, The World Bank, Washington, D.C.,

Doğu'da iklime duyarlı bir tarım sisteminin var olduğu ve bölgedeki nüfus çoğunluğunun sel tehditlerine açık kıyı şeritlerinde konumlanmış şehirlerde yaşadıkları gözlemlenmektedir.²⁶ Bölgenin hızla artan nüfusu içilebilir su kaynaklarındaki kıtlık ile birleştiğinde, Orta Doğu'nun iklim değişikliğinden kaynaklanan olumsuz etkilere karşı daha savunmasız ve kırılgan bir hale gelmesine yol açmaktadır.²⁷ Orta Doğu'da ekilebilir tarım arazisinin az olması, bölgedeki tarımsal faaliyetlerin iklim koşullarına çok duyarlı olması, yenilenebilir su kaynakları miktarındaki kıtlık, gelecek dönemlerde bölgede ısınmanın 2.2 ila 5.1 derece aralığında artacağı ve önümüzdeki yüzyıla kadar bölgedeki toplam yağış miktarının %10 ile %30 arasında azalacağı yönünde yapılan projeksiyonlar bölgenin su kaynakları açısından karşılaşacağı sorunların ve meydan okumaların ne derecede önemli olacağını göstermektedir.²⁸

Orta Doğu'daki başta iklim değişikliği olmak üzere etkileri hızla artan ve yayılan çevre sorunlarının varlığı göz önüne alındığında, bölgenin sosyo-ekonomik yapısına ve güvenliğine yönelik ortaya çıkabilecek tehdit ve sorunların en önemli etkisini su kaynakları üzerinde göstereceği açıktır. Bölge ülkelerinin kıt olan su kaynakları üzerindeki rekabetinin iklim değişikliği nedeniyle ortaya çıkan olumsuzluklar nedeniyle daha da artacağı ve bu çatışma sürecinin de Orta Doğu coğrafyasındaki genel barış sürecini daha da ulaşılması güç bir hale getireceği öngörülmektedir. Yağış miktarlarında önemli oranda azalma beklentilerinin ve küresel ısınmaya bağlı olarak sıcaklık değerlerindeki artışın bölgedeki su kaynakları seviyelerinde önemli oranda azalmalara yol açacağı öngörülmektedir. Bu bağlamda bölgedeki Yarmuk ve Ürdün nehirlerindeki su seviyelerinde ciddi oranda azalmaların olacağı tahmin edilmektedir. Yukarıda belirtilen nedenlere dayalı olarak su kaynaklarında meydana gelecek azalmalar hem bu nehirlerden faydalanan İsrail, Filistin ve Ürdün'ü bireysel olarak hem de bu ülkeler arasındaki ilişkileri olumsuz yönde etkileyecektir. Bu ülkelerden İsrail'in su arzında önümüzdeki yüzyıla kadar %60 oranında bir azalma olacağı tahmin edilmektedir.²⁹

1994.

²⁶ ---, "Adaptation to Climate Change in the Middle East and North Africa Region", Erişim Tarihi:05.01.2011,

<http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/COUNTRIES/MENAEXT/0,,contentMDK:21596766~pagePK:146736~piPK:146830~theSitePK:256299,00.html>.

²⁷ Jason P. Evans, "21st Century Climate Change in the Middle East", *Climatic Change*, Vol.92, 2009, s.418.

²⁸ Jason P. Evans, "Global Warming impact on the dominant Precipitation process in the Middle East", *Theoretical and Applied Climatology*, Online Published, 2009.

²⁹ ---, "Climate Change and International Security", Yüksek Temsilciliğin ve Avrupa Komisyonu'nun Avrupa Konseyi'ne sunduğu rapor, Brüksel, 14 Mart 2008.

Suyun Orta Doğu'da yer alan ülkelerden bazılarında bol bazılarında ise kıt olması, suyu stratejik öneme sahip bir meta haline getirmiştir. Bunun en önemli nedeni, suyun içme suyu ihtiyacını karşılayan bir kaynak olmasına ek olarak, turizm, tarım ve benzeri birçok alanda verimliliği doğrudan etkileme kapasitesine sahip çok önemli bir kaynak olmasıdır. Bu bağlamda, Orta Doğu'da su temelli bir savaşın ortaya çıkması meselesi uzun zamandır tartışılan ve öngörülen bir konu olmuştur.³⁰ Örneğin Ürdün Kralı Hüseyin 1990lı yıllarda suyun Orta Doğu ülkeleri arasında bir savaşa neden olabileceğini ileri sürmek suretiyle suyun stratejik öneme sahip bir kaynak olduğunun altını çizmiştir.³¹ Bu bağlamda su bölgede devam eden Arap-İsrail çatışmasını sona erdirmeye yönelik olarak sürdürülen barış sürecinin de en önemli bileşenlerinden birisi olmuştur. Dünya Dostları Orta Doğu'nun Filistin Şubesi müdürü Nader al-Khateeb iklim değişikliği kaynaklı etkilerin, Orta Doğu'daki genel barış süreci ve su kaynakları üzerine yürütülen müzakereleri daha da karmaşık bir hale getireceğini ileri sürmüştür. Orta Doğu barış süreci çerçevesinde yürütülen devletlerarası ikili görüşmeler bu duruma önemli bir örnek olarak görülebilir. Örneğin, Suriye ve İsrail arasında 2000 yılında sürdürülen Barış müzakereleri, Celile su kaynaklarının kullanımı konusunda ortaya çıkan anlaşmazlık nedeniyle kesilmiştir.³² Buna ek olarak, Ürdün ve İsrail arasında imzalanan barış antlaşmasının eklerinden bir tanesi bütünüyle su meselesi ile ilgilidir. Barış antlaşmasının içinde yer alan Wadi Araba sözleşmeleri su kaynaklarının kullanımına ilişkin karmaşık bir düzenleme getirmiştir. Bu Sözleşme çerçevesinde, İsrail, Ürdün'e yaz mevsiminde Celile Denizi'nden 50 milyon m³ su vermeyi taahhüt etmiş, bunun karşılığında İsrail de Ürdün'e kış mevsiminde aynı miktarda suyu Ürdün nehrinden vermeyi kabul etmiştir. Adı geçen antlaşmaya rağmen, 1999 yılının başlarında yaşanan çok şiddetli kuraklık sonucunda İsrail'in vermeyi taahhüt ettiği suyu vermekten vazgeçmesi Ürdün'de tepki ile karşılanmış, hatta Ürdün Kralı bu İsrail'in bu davranışının iki ülke arasında tesis edilen barışın devamını önemli derecede tehlikeye sokacağını dile getirmiştir.³³

Orta Doğu'da İsrail-Lübnan ve İsrail-Suriye arasında su kaynaklarının paylaşımını düzenleyen ikili anlaşmaların olmadığı göz önüne alındığında,

³⁰ Oli Brown and Alec Crawford, "Rising Temperatures, Rising Tensions: Climate Change and the Risk of Violent Conflict in the Middle East", International Institute for Sustainable Development, 2009, s.20.

³¹ ---, "Global Warming in the Middle East and Central Asia", National Environmental Trust, Washington, DC, 2005, s.19.

³² Khaled Yacoub Oweis, "Syria seen keen on new peace talks with Israel", Reuters, Erişim Tarihi:08.01.2011, <http://www.reuters.com/article/idUSTRE53D2GR20090414?pageNumber=2&virtualBrandChannel=10112>.

³³ A. Medzini and A. T. Wolf, "Toward a Middle East at Peace: Hidden Issues in Arab-Israeli Hydropolitics", *Water Resources Development*, Vol.20, No: 2, 2004, ss.193-204.

iklim değişikliğinin su kaynakları üzerindeki hızla artan olumsuz etkilerinin bu ülkeler arasındaki ilişkileri de olumsuz yönde etkileyebileceği öngörülebilir. İklim değişikliğinin su kaynakları üzerinde uluslararası boyutta ortaya çıkan olumsuz etkilerinin yanı sıra, bireysel olarak bölge ülkelerinin iç istikrar ve refah düzeylerini de bir meydan okuma ile karşı karşıya bıraktığı gözlemlenmektedir. İklim değişikliğinin yarattığı sonuçlara ek olarak, hızla artan nüfus ve talep, buna karşın su kaynaklarında görülen azalma, bölge ülkelerini, su kaynaklarının kullanımının farklı sektörlerde, farklı etnik gruplar arasında ve şehirler ve kırsal alanlar arasında en ideal şekilde paylaşılmasına ilişkin ciddi önlemler almaya zorlamaktadır.³⁴

Orta Doğu'da iklim değişikliği ve küresel ısınma sonucunda ortaya çıkan su kaynaklarındaki kıtlık ve yağış miktarlarındaki düşüş beklentisi gıda güvenliği için ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Orta Doğu'da gelecek dönemde sıcaklık değerlerinin yükselmesi ve yağış miktarlarındaki azalma daha kurak mevsimlerin yaşanmasına yol açacak, bu durum da ekilebilir tarım arazilerinin ve tarımda verimliliğin azalmasına neden olacaktır.³⁵ Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü'nün (Food and Agriculture Organization-FAO) öngörülerine göre, bölgede sıcaklık değerlerindeki 3-4 derecelik artışlar ekilebilir tarım arazilerinin %25-30 civarında azalması ile sonuçlanacaktır.³⁶ Bölgedeki gıda üretimi çok büyük oranda mevcut su kaynaklarına ve bu su kaynaklarının kullanılabilirlik durumlarına göre planlanmaktadır. Bölgede su kaynaklarına talebin çok büyük oranda tarım sektöründen geldiği düşünüldüğünde ki toplam su talebi içinde %84'lük oran tarım alanlarını sulamada kullanılmaktadır, iklim değişikliğinin etkilerinin zincirleme bir şekilde bölgede ne derece önemli etkilere sahip olabileceği anlaşılabilir.³⁷

Yukarıda çizilen çerçeve bağlamında iklim değişikliğine bağlı olarak Orta Doğu coğrafyasında ortaya çıkabilecek etkiler, yağış miktarlarında düşme ve buna bağlı olarak nehir akışlarının azalması; bölgede kurak dönemlerin süresinin ve yoğunluğunun artması; su kaynaklarındaki kıtlığın artması nedeniyle tarım alanlarının daralması; dağlık alanlardaki kar erime hızının

³⁴ Oli Brown and Alec Crawford, "Rising Temperatures, Rising Tensions: Climate Change and the Risk of Violent Conflict in the Middle East", International Institute for Sustainable Development, 2009, s.21.

³⁵ A. Fleischer, I. Lichtman and R. Mendelsohn, "Climate Change, Irrigation and Israeli Agriculture: Will warming be harmful?", Dünya Bankası Politika Araştırma Çalışma Belgesi 4135, Washington, 2007.

³⁶ Oli Brown and Alec Crawford, "Rising Temperatures, Rising Tensions: Climate Change and the Risk of Violent Conflict in the Middle East", International Institute for Sustainable Development, 2009, s.22.

³⁷ E. Bou-Zeid and M. El-Fadel, "Climate Change and water resources in Lebanon and the Middle East", *Journal of Water Resources Planning and Management*, September-October 2002.

artması; şiddetli ve ani gelişen sel olaylarının artması; bölgede çölleşmenin artması ve buna bağlı olarak kum ve toz fırtınalarındaki olası artışlar; deniz suyunun yükselmesini takiben özellikle kıyı kesimlerde bulunan tatlı su kaynaklarındaki tuzluluk oranının yükselmesi; uzun vadede iç bölgelerde bulunan su kaynaklarının tuzluluk oranlarının artması; ve son olarak deniz suyu seviyesinde meydana gelecek yükselmelerin nüfus yoğunluğunun fazla olduğu kıyı kesimlerindeki alçak araziler üzerinde yapacağı olumsuz etkiler şeklinde sıralanabilir.³⁸

Soğuk Savaşın bitimi ile birlikte ilkim değişikliğinin güvenlik boyutu gündeme gelmeye başlamıştır. Diğer bir ifade ile iklim değişikliği ile güvenlik algılamaları arasında bir bağlantı kurulmaya başlanmıştır. Bu çerçevede, başta su kıtlığı olmak üzere gıda güvenliği, göç, kıyı sınırları ve yaygın hastalıklar gibi birçok alanda etkilerini göstermeye başlayan iklim değişikliği, Orta Doğu coğrafyası için bir güvenlik meselesine dönüşmüş görünmektedir. Bölgede su kaynaklarının etkin kullanımı için işbirliği girişimleri sürdürülmekle birlikte, su siyasi ve ekonomik açıdan bölgede sürekli önem arz eden bir güvenlik konusu olarak değerlendirilmektedir. Bu kapsamda, Orta Doğu iklim değişikliğinin ortaya koyduğu olumsuz etkilerden kaynaklanabilecek anlaşmazlıkların, savaşların ve çatışmaların patlak verebileceği bir coğrafya olarak gündemdeki yerini korumaktadır.³⁹

İklim değişikliğinin ortaya çıkardığı sonuçların Orta Doğu’da siyaset ve güvenlik açısından birtakım muhtemel etkilerinin olması kaçınılmazdır. Olası siyasi etkiler düşünüldüğünde, ilk olarak, bölge ülkeleri arasında su kaynaklarının paylaşımına ilişkin sorunların ve anlaşmazlıkların artacağı söylenebilir. İkinci olarak, iklim değişikliği sonucunda bölgedeki hükümetlerin bireylerin ihtiyaçlarını karşılamada ciddi sorunlarla karşılaşmaları ve bunun da ülkelerin içinde bir istikrarsızlık kaynağı olacağı öngörülebilir. Son olarak, Amerika Birleşik Devletleri’nin dönemin Genel Kurmay Başkanı Anthony Zinni’ye göre, abartılmış marjinal yaşam şartlarının aşırı ve radikal ideolojileri ve çatışmaları körüklemesi söz konusu olabilir.

İklim değişikliği kaynaklı gelişmelerin muhtemel güvenlik etkileri ise şu şekilde özetlenebilir: Mevcut su kaynaklarının azalması bölge ülkeleri arasında su kaynaklarının kullanımına ilişkin yapılan ikili antlaşmaların devamlılığı açısından bir risk oluşturmaktadır. Bu bağlamda İsrail ve Ürdün arasında Yarmuk ve Ürdün nehirlerinin sularının paylaşımına yönelik mevcut

³⁸ Jeannie Sowers and Erika Weinthal, “Climate Change Adaptation in the Middle East and North Africa: Challenges and Opportunities”, The Dubai Initiative, Working Paper No:2, Eylül 2010, s.10.

³⁹ Ladeene Freimuth, Gidon Bromberg, Munqeth Mehyar, and Nader Al Khateeb, “Climate Change: A new threat to Middle East Security”, ECC-Newsletter, 2008.

anlaşmalara her iki tarafça uyulması güçleşmektedir. İsrail ve Filistin arasında geleceğe dönük ihtiyaçların tanımlanmış olmasına rağmen, iki taraf arasındaki nihai bir anlaşmada tarafların birbirlerinden daha fazla su talepleri olacaktır. Su kaynaklarında meydana gelen azalmanın, ileriki dönemlerde bölge ülkeleri arasında yapılması düşünülen anlaşmaları olumsuz yönde etkilemesi söz konusu olabilecektir. Örneğin, İsrail ve Lübnan arasında Ürdün nehrinin kollarındaki suların paylaşımı ile İsrail ve Suriye arasında Taberiye Gölü (Celile Denizi) su kaynaklarının paylaşımına dair gerçekleştirilebilecek ikili anlaşmalar da iklim değişikliğinin etkilerinden olumsuz etkilenmiştir. Bölgede iklim değişikliği sonucunda yağış miktarlarında meydana gelen azalmanın bölge ülkelerinin ekonomilerine olumsuz etkileri olmaktadır. Filistin'in ekonomisi büyük oranda yağmurla beslenmeye dayalı tarımsal faaliyetlere dayanmaktadır. İlerleyen dönemlerde küresel ısınma ve iklim değişikliği sonucunda yağış miktarlarında azalma meydana gelmesi beklentisi Filistin'i istihdam ve ulusal gelir alanlarında olumsuz yönde etkileyebilecektir. Ürdün vadisi hem Ürdün'ün gıda üretiminin temel kaynağını hem de Krallığın siyasi istikrarının can damarını oluşturmaktadır. Bu bağlamda küresel ısınma ve yağış miktarlarındaki azalma sonucu yaşanabilecek daha kurak mevsimler Ürdün'ün siyasi ve ekonomik istikrarını önemli derecede etkileme potansiyeline sahiptir. İsrail'deki tarım lobisinin ülke siyasetinde önemli bir yere sahip olduğu düşünüldüğünde, tarım alanında iklim değişikliği kaynaklı yaşanabilecek olumsuzlukların ülkede siyasi bir istikrarsızlığa dönüşebileceği öngörülebilir. Yine iklim değişikliği sonucunda deniz seviyesinde meydana gelecek yükselmelerin İsrail ve Filistin Yönetimi sınırları içinde kıyı kesimlerinde bulunan su kaynaklarını olumsuz yönde etkilemesi söz konusu olabilecektir. Buna ek olarak yükselen deniz seviyesi kıyılarda yer alan yer altı sularında kirlenmeye yol açacaktır. Son olarak, deniz seviyesindeki yükselmeler önümüzdeki dönemlerde Gazze'nin içme sularındaki tuzluluk oranını arttıracaktır.⁴⁰

Bu çerçevede, iklim değişiminin bölgeye olası güvenlik ve siyasi etkileri, ekonomik sonuçlar doğuruyor gibi görünmekteyse de aslında bölgede hali hazırda yaşanmakta olan gerginlikleri daha da alevlendirecektir. Bu gerek bölgesel gerek ikili ilişkiler çerçevesinde çatışmaların yaşanabileceği anlamına gelmektedir. Bundan sonraki bölümde, Fırat-Dicle nehir havzası bağlamında iklim değişikliğinin etkileri üzerinde durulacaktır.

⁴⁰ ---, "Climate Change Impacts on Israel and Middle East", Erişim Tarihi:17.02.2011, <http://www.greenzionism.org/resources/educational-materials/45-climate-change>.

İklim Değişikliğinin Fırat Dicle Havzası Üzerine Etkileri

İklim değişikliğinin Fırat Dicle nehir havzası üzerindeki etkilerini Orta Doğu su kaynakları üzerindeki etkilerden ayırmak çok da mümkün değildir. İklim değişikliğinin Orta Doğu'ya etkilerine paralel olarak Fırat-Dicle bölgesinde de su kaynaklarında olumsuz etkileri olacak ve bunun sonucu olarak da olası güvenlik ve siyasi etkiler, ekonomik sonuçlar doğurması beklenmektedir. İklim değişikliği tarafından olumsuz etkileneceği öngörülen havzanın su kaynaklarının durumu konusunda NASA'nın Grace (Gravity Recovery and Climate Experiment) uydularından alınan bilgilere dayanılarak Kaliforniya Üniversitesi'ndeki bilim insanları ve NASA araştırmacılarının 2003-2010 yılları arasındaki gözlemlerde Fırat-Dicle nehir havzası boyunca 144 kilometreküp içilebilir su rezervinin kaybolduğunu ortaya koymuşlardır. Bu su kaybı miktarı hemen hemen Lut gölünün tüm su miktarına eşittir. Araştırma içinde bulunan Kaliforniya Üniversitesi öğretim üyesi Jay Famiglietti, "Grace uydularının verilerinin havza su rezervlerinde son derece hızlı bir düşüş tespit ettiğini ve bu düşüşün Hindistan'daki kaybın ardından dünyada bir su kaynağında en hızlı ikinci su kaybının yaşandığı havza olduğunu" belirtmiştir.⁴¹ Su kaynakları analizleri dışında özellikle IPCC (Intergovernmental Panel on Climate Change) 3. değerlendirme raporu iklim modellerine göre, Türkiye'de gerçekleşmesi beklenen ortama sıcaklıkların 2050 yılına kadar, sera gazlarının da etkisi dikkate alınarak yapılan öngörülerle 1 ile 3 °C arasında artacağı öngörülmektedir.⁴²

Uluslararası çalışma ve araştırmalar dışında ülkemizde de konu ile alakalı çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Harran Üniversitesi İnşaat Mühendisliği Bölümü'nden Kasım Yenigün ve Veysel Gümüş yaptıkları çalışmada, Fırat Havzası akımlarında görülen trendleri değerlendirmişler. Bu çalışma sonucunda, yıllık ortalama sıcaklık değerlerinde artan yönde anlamlı bir trend gözlemlenmiştir. Aynı şekilde yıllık bağıl nem oranlarına bakıldığı zaman da artan yönde anlamlı bir trend gözlemlenmiştir. Çalışmada ortalama sıcaklık ve yıllık bağıl nem oranlarında artan yönde anlamlı bir trend olmasına karşılık yıllık toplam yağış değerlerinde ise anlamlı bir trend kaydedilmemiştir.⁴³

Afyon Kocatepe Üniversitesi Coğrafya Bölümü'nden Muhammet Bahadır'ın çalışmasının sonuç kısmında Türkiye için yapılmış olan iklim analizleri üzerinde durulmuştur. Bu analizlere göre Güneydoğu Anadolu

⁴¹ ---, "NASA Satellites Find Freshwater Losses in Middle East, Erişim Tarihi: 28.06.2013, http://www.nasa.gov/mission_pages/Grace/news/grace20130212.html, Yayın Tarihi: 12.02.2013.

⁴² Muhammet Bahadır, "Güneydoğu Anadolu Proje Alanında Sıcaklık ve Yağışın Trend Analizi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:4 Sayı:16, Kış 2011, s.57.

⁴³ Kasım Yenigün ve Veysel Gümüş, "Fırat Havzası Akımlarında Görülen Trendlerin Nedenlerinin Araştırılması", V.Ulusal Hidroloji Kongresi, ODTÜ, Ankara, 5-7 Eylül 2007, s.247.

Bölgesi'nin küresel ısınma etkisi altında kalacağı vurgulanmıştır. Bu çalışmalarda, bölgedeki tüm istasyon verileri incelenmiş ve 1992 yılındaki tespit edilen en soğuk yıl sonrasında düzenli olarak ısınmanın gerçekleştiği tespit edilmiştir. Yapılmış sıcaklık ve yağış analizlerine göre Güney Doğu Anadolu Projesi (GAP) alanı dahilindeki illerde sıcaklık artışlarının gelecek dönemlerde de artış göstermeye devam edeceği ve aksi şekilde yağışların azalacağı sonuçlarına varılmıştır. Başta Mardin ve çevresi bölgede yağışların azalması çöl sahalarının genişlemesine ve yarı kurak iklime geçiş yaşanacağı öngörülmüştür. Yağışlardaki azalmanın da 10mm ile 100mm arasında gerçekleşeceği tahmin edilmektedir.⁴⁴

2007 tarihinde Dr. Günay Apak ve Bahar Ubay'ın editörlüğünü yaptığı Çevre ve Orman Bakanlığı koordinatörlüğünde gerçekleştirilen bir UNDP (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı) projesi olan Türkiye İklim Değişikliği Birinci Ulusal Bildirimi kapsamında iklim değişikliği tahminlerinde bulunulmuştur. Bu tahminlerde kontrol testleri, 30 yıllık klimatolojik dönemi yani 1961-1990 yılları arasını kapsamış ve gelecek simülasyonları da 2071-2100 arası dönemi kapsamıştır. Bu projeksiyonlara göre Türkiye'nin geneli için bölgelere göre ortalaması alınmış yıllık ortalama sıcaklık artışı yıllık 2-3 °C olarak tahmin edilmektedir. Kar su eş değerindeki değişiklikler göz önüne alındığı zaman ise Doğu Anadolu'nun yüksek ovaları ve Karadeniz dağlarının doğu kesimlerindeki azalma 200mm'ye kadar çıkmaktadır. Bu rakamlar, Türkiye'deki nehir havzalarına doğru akarsu akımlarında çok büyük değişikliklerin olabileceğine işaret etmektedir.⁴⁵

2012 yılında Orman ve Su İşleri Bakanlığı Meteoroloji Genel Müdürlüğü Araştırma Dairesi Başkanlığı çerçevesinde Dr. Osman Şimşek, Murat Yıldırım ve Nebi Gördebil tarafından hazırlanmış "Türkiye'nin 2011-2012 Tarım yılı Kuraklık Analizi" başlıklı çalışmalarında bölgesel yağış trendleri üzerinde durulmuştur. Buna göre, Güneydoğu Anadolu Bölgesi 1959-2012 yılları arası 12 aylık toplam yağış ortalaması 535.1mm olarak tespit edilmiştir. Buna göre bölgeye düşen yağış miktarında ortalama değere göre 2010-2011 yılında %5.9, 2011-2012 yılında ise ortalama değere göre %0.5 azalma gözlenmiştir.⁴⁶ 2004 yılında itibaren yıllık yağışlar göz önüne alındığında sadece iki yıl ortalama yağışların %2 civarında üstüne çıktığı diğer tüm yıllarda da yağış miktarlarının azaldığı gözlemlenmiştir. Dicle nehrine

⁴⁴ Muhammet Bahadır, "Güneydoğu Anadolu Proje Alanında Sıcaklık ve Yağışın Trend Analizi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:4 Sayı:16, Kış 2011, ss.57-58.

⁴⁵ Günay Apak ve Bahar Ubay (Der.), "Türkiye İklim Değişikliği Birinci Ulusal Bildirisi", Çevre ve Orman Bakanlığı Çevre Yönetimi Genel Müdürlüğü, Ocak 2007, ss.168-170.

⁴⁶ Osman Şimşek, Murat Yıldırım ve Nebi Gördebil, "Türkiye'nin 2011-2012 Tarım Yılı Kuraklık Analizi" *Orman ve Su İşleri Bakanlığı Meteoroloji Genel Müdürlüğü Araştırma Dairesi Başkanlığı*, Aralık 2012, ss.22- 23.

kaynaklık eden Doğu Anadolu Bölgesi yağış durumu incelendiğinde ise yine aynı dönem yani 1959-2012 yılları arası ortalama yağış miktarı 577.2 mm olarak ölçülmüştür. 2010-2011 yılında ortalama yağışın ise 621.7mm olduğu düşünüldüğü zaman 2011-2012 yılı yağışı 478.6 mm ile ortalama yağışa göre %17.1, 2010-2011 dönemine göre de %23.0 azalmıştır.⁴⁷ Bu yağış oranındaki düşüşün genel bir değerlendirme değil 2011-2012 yılı için geçerli bir veri olduğunu hatırlatmak da fayda vardır.

Yapılmış olan bu çalışmalar bağlamında, Türkiye ve su kaynakları üzerinde iklim değişikliğinin etkisi ile alakalı gerçekleşmesi düşünülen senaryolar (IPCC 2007 yılı raporu-A2 Emisyon senaryosu) dahilinde 21.yüzyılın 3 döneminde (2011-2040, 2040-2070, 2070-2099) sıcaklık artışı olarak ilk dönem için 0.5-1.5, ikinci 30 yıllık dönemde 1.5-2.5 ve son dönemde ise Karadeniz ve Marmara bölgeleri hariç 6 °C'ye kadar bir artış öngörülmektedir. Aynı şekilde söz konusu 30 yıllık bu üç dönemin ilk döneminde Türkiye genelinde bir yağış artışı beklenmektedir. İkinci dönemde ve üçüncü dönemde ise Karadeniz Bölgesi'ndeki önemli yağış artışlarının aksine özellikle Ege, Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde ciddi yağış azalmaları beklenmektedir. Bu yağış azalmalarının ve beklenen sıcaklık artışlarının ise su kaynakları üzerinde olumsuz etkilerde bulunacağı ve büyük nehirlerin debilerinde düşüşler yaşanacağı tahmin edilmektedir. Fırat-Dicle nehir havzası özelinde düşünüldüğü zaman hali hazırda etkilerini göstermeye başlamış olan sıcaklık artışları ve su kayıplarının yanı sıra havzayı besleyen Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki kar örtüsünde sıcaklık artışından dolayı meydana gelecek azalma yüzey akışında önemli değişikliklere neden olacaktır. Ayrıca sıcaklık artışları buharlaşmayı da artıracak ve bu da su kaynakları üzerinde olumsuz etkiler doğuracaktır.⁴⁸

İster iyimser senaryoları kabul edelim (yüzyıl sonuna kadar 1.1-4 °C), ister kötümser senaryoları (yüzyıl sonuna kadar yaklaşık 6 °C) bu sadece iklim değişikliğinin Türkiye'ye vereceği zararların miktarında bazı değişiklikler yaratacaktır. Dolayısıyla iklim değişikliğinin birinci derecede etkileyeceği kaynakları da akarsular ve göller olarak belirtebiliriz. Aynı şekilde, yukarıda da açıklanan, gerek NASA uydularından son gelen bilgiler gerekse yapılan tüm çalışmalar göstermiştir ki Fırat-Dicle su kaynağı üzerinde iklim değişikliğinin zaman içerisinde şiddetlenecek etkilerinin görülmekte olduğu açıktır. Buradaki önemli olan hususlardan bir tanesi de artacak olan su sıkıntısının Fırat-Dicle nehir havzasının kıyıdaş ülkeleri arasındaki mevcut problemleri daha da arttıracığı meselesidir. Çalışmanın bundan sonraki bölümünde, iklim

⁴⁷ A.g.e., ss.23-24.

⁴⁸ Ömer Lütfi Şen, Tayfun Kındap, ve Deniz Bozkurt, "Küresel Isınma ve Türkiye", Yeşil Atlas, 2008, Erişim Tarihi: 30.06.2013, web.itu.edu.tr/bozkurtd/AT_YES_senaryo.pdf, ss.86-87.

değişikliğinin olumsuz etkilerinin yaşandığı su kaynaklarından bir tanesi olan Fırat-Dicle havzasında kıyıdaş ülkeler arasında su savaşına varabilecek güvenlik problemlerinin yaşanıp yaşanmayacağı üzerinde durulacaktır.

Fırat Dicle Havzası'nda İklim Değişikliği Bir Savaş Nedeni mi?

Daha önce de belirtildiği üzere, özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası siyaset yeni güvenlik algılamaları üzerine odaklanmıştır. Uluslararası sistemin temel aktörleri olarak devletin egemenliğinin devam etmesi nedeniyle ulusal güvenlik ve askeri unsur kavramları uluslararası ilişkilerdeki temel algılama olarak devam etmekle beraber, Soğuk Savaş döneminde düşük politika unsurları olarak görülen bazı konular yüksek politika seviyesinde algılanmaya başlanmıştır. Bu durum, beraberinde bir hususun güvenikleştirildiği ve aynı zamanda yüksek politika seviyesine çıkartıldığı zaman konunun çözümünün nasıl yapılacağı üzerine tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Güvenlik ajandasına eklenmiş bir konunun çözümü konusunda iki seçenek üzerinde durulmaktadır. Bu seçenekler, meselenin çözümünün askeri temelde mi yoksa işbirliği temelinde mi algılanacağı çerçevesinde düğümlenmektedir. Eğer güvenikleştirmek konuyu askeri tedbirlerle çözebilmek anlamına geliyorsa o zaman zaten kıt olan ve gittikçe kıtlaşan kaynaklar üzerinde artan baskının kıyıdaşlar arasında savaşa, çatışmalara ya da gerilimlere yol açabileceği sonucuna varmak zor olmayacaktır. Ancak eğer bir konuyu güvenikleştirmek o konuyu yüksek politika seviyesine çıkartıp uluslararası arenada tartışılan bir konu haline getirmek ise ve aynı zamanda işbirliği araçları ile çözmek eğilimi geçerli olacak ise doğal kaynaklar üzerindeki problemler de günümüz şartları değerlendirildiğinde yakın gelecekte savaşa neden olmayacak gibi görünmektedir.

Fırat Dicle meselesine baktığımız zaman, iklim değişikliğinin su kaynakları üzerinde olumsuz bir etki yaptığı/yapacağı aşikârdır. Yağışların azalacağı, sıcaklıkların artacağı ve önümüzdeki dönemlerde artık bölgede kar yağışlarının görülmeyeceği projeksiyonları da bu gerçeği destekler niteliktedir. Çalışmanın bu bölümünde sorulması gereken temel soru ise bu azalan su kaynaklarının kıyıdaş ülkeler arasında bir savaşa neden olup olmayacağıdır? Bu sorun çerçevesinde analiz yapmak için de kıyıdaş ülkelerin kim olduğu üzerinde durmak gerekmektedir. Bu durum karşımıza iki senaryo çıkartmaktadır. Birincisi hali hazırda bulunan kıyıdaşlar yani Türkiye, Suriye ve Irak arasındaki durum, ikincisi ise şuanda bölgede bulunan IŞİD ve benzeri yapılanmaların bu meseleye etkisi olarak gösterilebilir.

Ele alacağımız ilk senaryoda, bölgedeki statükonun devam edeceği düşünüldüğünde, yani Fırat-Dicle suları konusunda Türkiye'nin müzakere ettiği ülkeler olarak şuanki ulus-devletlerden Suriye ve Irak'ın toprak bütünlüğünün süreceği kabul edilirse, bu üç kıyıdaş ülke arasında süre gelen tahsis sorunu iklim değişikliğinin de etkisiyle su kaynaklarının olumsuz yönde

etkilenmesi sonucunda derinleşebilecektir. Ancak yakın gelecekte bu konuda üç ülke arasındaki bu sorun bir savaşa neden olur mu tartışmasında makalenin temel argümanı ile uyumlu olarak iki nedenden dolayı meselenin müzakereler ve anlaşmalar yoluyla devam edeceği ön görülebilir. Bu çerçevede, ilk söylenecek husus Türkiye, Irak ve Suriye arasındaki güç asimetrisi ve hegemonya meselesidir. Sınıraşan su ilişkileri son derece karmaşıktır ve tüm sınıraşan nehir havzaları farklı özellikler göstermektedir. En önemlisi de, her nehir havzasındaki güç ilişkileri kendine özgüdür ve birbirinden farklılıklar gösterir. Naff ve Matson'a göre, genel olarak bir devletin bir nehir havzası üzerinde dominant karaktere sahip olmasının unsurları olarak, ekonomik/politik/askeri güç, ülkenin nehirdeki coğrafi pozisyonu (alt çığır ya da üst çığır ülkesi olması) ve nehirden faydalanabilme kapasitesi (altyapı ve teknolojik kapasite) gösterilmektedir.⁴⁹ 2006 yılındaki makalelerinde, Zeitoun ve Warner Naff ve Matson'un da sınıflandırması üzerinde durarak, bir nehir havzasında baskın devletin sahip olması gereken en önemli hususun güç olduğunu belirtmişlerdir. Bunu yaparken, Fırat-Dicle havzasındaki yukarı çığır ülkesi olarak Türkiye ile Nil nehrinin yukarı çığır ülkesi Etiyopya'yı karşılaştırarak, Türkiye, Fırat-Dicle havzasında Güneydoğu Anadolu Projesini inşa edebiliyorsa, Etiyopya'nın aynı şeyi neden Nil nehri üzerinde yapamadığı sorusundan yola çıkmışlardır. Bu iki örnekteki farklılığın ise güç oyunu içinde olduğunu ifade etmişlerdir. Kıyıdaş ülkeler arasındaki güç ilişkileri, her kıyıdaşın erişmek istediği su kaynakları üzerindeki kontrol derecesini belirleyen asli unsurdur. Nehrin kontrolü konusunda güç faktörü haricinde bu kadar belirleyici olmasa da kıyıdaşların nehirdeki coğrafi pozisyonu ve hidrolik altyapı ile nehri kullanabilme potansiyeli de belirli etkilere sahiptir.⁵⁰ Ancak, güç, kimin hegemon olacağını belirleyen temel faktördür. Hegemonya, ulus devletler gibi birbirlerine eşit aktörlerin gücün yumuşak ya da sert hallerini kullanabilme becerilerine bağlıdır.⁵¹ Aynı zamanda, Su Hegemonyası, havza ölçeğinde bir baskınlıktır ve daha güçlü aktör tarafından sınıraşan su üzerinde kontrolün gerçekleştirilmesiyle sağlanır.⁵² Bu çerçevede, 2005 yılındaki eserinde Lukes gücün üç şeklinin uluslararası su politikalarında belirleyici

⁴⁹ Naff T. and Matson R., "Middle East water: the potential for conflict or cooperation", Naff, T. ve Matson, R. (Eds.), *Water in the Middle East – Conflict or Cooperation?* (Westview Replica Edition), Westview Press, Boulder, USA.

⁵⁰ Mark Zeitoun and Jeroen Warner, "Hydro-Hegemony-a framework for analysis of transboundary water conflicts", *Water Policy*, No:8, 2006, s.436.

⁵¹ Mark Zeitoun ve J.A.Allan, "Applying hegemony and power theory to transboundary water analysis", *Water Policy*, 10 Supplement 2, 2008, s.3.

⁵² Ana Elisa Cascão and Mark Zeitoun, "Power, Hegemony and Critical Hydropolitics", Erişim Tarihi: 13.04.2013, http://www.uea.ac.uk/internationaldevelopment/People/staffresearch/Power,+Hegemony+and+Critical+Hydropolitics_2_s.27.

olduğunu ortaya koymuştur.⁵³ Buna göre güç, en çok kullanıldığı tanımlamasına göre, bir tarafın diğer tarafa kendini kabul ettirmek için elinde bulundurduğu askeri kapasitedir. Devletler düzeyinde, bu tip güç, bir devletin askeri ve ekonomik üstünlüğü ile anlaşılır ve ölçülebilir. Bu güç tipine sahip olan devletler, ayrıcalıklı konumlarını sürdürebilmek için bu bahsedilen yapısal güçlerini kullanırlar. Burada amaç diğer aktörlerin çıkarlarını ve davranışlarını etkileyebilmektir. Bu düşünce, bir devletin kıyıdaş pozisyonunda sert ya da yapısal gücü olarak değerlendirilir. Lukes'e göre gücün ikinci ayırt edici yönü oyunun kurallarını kontrol etme yetisidir. Burada kastedilen oyunun kurallarının istenildiği şekilde değiştirilebilmesi ve oyunun sınırlarına karar verebilme gücüdür. Bu tarz güce sahip olan devlet, sadece ne tarz kararlar alınacağına değil aynı zamanda ne tür konuların gündeme dahi alınmayacağına bile karar verebilir. Lukes'e göre gücün bu şekli, güçlü tarafın taleplerine uygun olmadığı zaman güçsüzün seçim yapma kapasitesini sınırlandırma etkisini içerir. Bu konu ile ilgilenen birçok araştırmacı bu tarz gücü "pazarlık gücü" olarak nitelerken, Nye "yumuşak güç olarak" tanımlamıştır. Yani, bu gücü elinde bulunduran aktörler, var olan müzakere içerisinde bulunan resmi ya da gayri resmi kurumları etkileyebilmek için güçlerini pazarlık süreci üzerinde kullanırlar. Gücün üçüncü tipi ise içerisinde fikirleri barındıran ve insanların algılarını, tercihlerini ve farkındalıklarını şekillendirme konusunda yönlendirebilme gücüdür. Bu nedenle, bazı araştırmacılar bu güç tipini "düşünsel güç" olarak tanımlamaktadırlar. Lukes'in görüşünde, bu güç tipine sahip devlet, yol göstericilik duygusu ile bir hegemon olarak davranmalıdır.⁵⁴ Kurulu bir düzenin işleminde en çok kullanılan güç çeşidi "pazarlık gücüdür". Bir düzenin kurulması ve muhafaza edilmesi aşamasında en verimli kabul edilen güç çeşidi ise "düşünsel güç"tür.⁵⁵ Ancak gücün bu üçlü sınıflandırması içerisinde sınıraşan sularda kontrolü sağlamak isteyen aktör, yapısal güç ve pazarlık gücünü, coğrafi pozisyona ve düşünsel güce oranla çok daha fazla kullanmaktadır.⁵⁶ Bu bağlamda, yukarıda bahsedilen güç ilişkileri kapsamındaki güç asimetrisinin, sınıraşan sulardaki anlaşmazlıkların savaşlara ya da şiddete dönüşmeme nedeni olduğu ve bu asimetrik ortam içerisinde gerçekleşen işbirliğinin devam edebilmesini sağlayan bir faktör olduğu yönünde bir inanç vardır.⁵⁷ Bir sınıraşan su havzasında bir hegemon gücün

⁵³ Steven Lukes, "Power: A Radical View", Palgrave Macmillan, New York, 2005, ss.15-16.

⁵⁴ Mark Zeitoun and J.A.Allan, "Applying hegemony and power theory to transboundary water analysis", *Water Policy*, 10 Supplement 2, 2008, ss.7-9.

⁵⁵ A.g.e., s.11.

⁵⁶ Ana Elisa Cascaço and Mark Zeitoun, "Power, Hegemony and Critical Hydropolitics", Erişim Tarihi: 13.04.2013, <http://www.uea.ac.uk/international-development/People/staffresearch/Power,+Hegemony+and+Critical+Hydropolitics>, s.27.

⁵⁷ Mark Zeitoun ve Jeroen Warner, "Hydro-Hegemony-a framework for analysis of transboundary water conflicts", *Water Policy*, No:8, 2006, s.435.

olmasının işbirliğini yaratıp yaratmayacağı ya da oluşan işbirliğinin potansiyel etkileri literatürde hala bir tartışma konusudur. Bazı uzmanlar bir havzada hegemon gücün olmasının o aktöre kullanabileceği daha fazla taktik sunacağını ancak hegemon gücün varlığının Realist hegemonik istikrar kuramının hegemonya önderliğinde yapılacak bir işbirliğinin kamu yararını sağlayacak bir istikrar ortaya çıkaracağı görüşünün aksine, mutlaka işbirliğine yol açacağı gibi bir durum olmadığını savunmaktadırlar. Bu çerçevede, hegemonun varlığı istikrar sağlayıcı bir faktör mü yoksa daha güçsüz kıyıdaşın kazanımlarını kısıtlayacak bir işbirliğini gerçekleştirmek için kontrol ve kabul ettirme gücünü kullanma yolu mu olduğu tartışılmaktadır.⁵⁸ Ancak, burada belirleyici nokta, hegemon devletin su-hegemonyası kavramının pozitif/liderlik şeklini mi kullandığı yoksa negatif/otoriter şeklini mi kullandığı hususudur. Su-hegemonu devlet havza içerisinde rehberlik rolünü gerçekleştirir ise geniş çaplı bir işbirliğinin de yolu açılmış olacaktır. Ancak baskın devlet kaynaklardan tek taraflı faydalanma yoluna giderse bu negatif hegemonya olarak adlandırılır ve bu durumda taraflar arası işbirliği yapma ihtimali güçleşmektedir.⁵⁹ Bu bağlamda, Fırat-Dicle Havzası değerlendirildiğinde, Türkiye'nin bölgesel bir güç olmasının yanı sıra, kıyıdaş ülkelerle karşılaştırıldığında güç asimetrisinde ibrenin kendinden yana olması ve nehirden faydalanma kapasitesinin yüksekliği, havzada baskın güç kabul edilmesinde önemli rol oynayan faktörlerdir. Türkiye'nin havza üzerinde etkinliğini sağlayan faktörlere eklenmesi gereken bir başkası da tarihsel olarak kazanılmış pozisyon ve hakları olarak gösterilebilir. Dolayısıyla güç ilişkisi ve hegemonyanın tüm bileşenlerinde Türkiye'nin avantajlı bir konuma sahip olması su anlaşmazlığı konusunda meselenin savaşa çözülmesinin anlamsızlığını ve özellikle alt çığır ülkelerinin müzakere yolunu seçeceğini göstermektedir.

Fırat-Dicle nehir havzası su kaynaklarındaki hakkında kıyıdaş ülkeler arasındaki sorunun iklim değişikliği etkisi ile daha da derinleşmesinin bir savaşa neden olmayacağını iddia eden ikinci faktör, savaşın su problemlerine çözüm getiremeyeceği durumudur. Su temelli sorunlar uluslararası ilişkilerde 1990'lı yıllara kadar hep "su savaşları" beklentisi içinde realist bakış açısı ile değerlendirilmiştir. Su temelli krizlerin en önemli nedenlerinden biri suyu ekonomik değil politik bir araç haline dönüştürerek bir güvenlik unsuru olarak görmektir. Bu bağlamda sınır aşan suların ülkeleri birbirlerine bağımlı hale getirdiği savunulmuş ve bu bağımlılığın da paylaşma ve yönetme aşamalarında sorunlar çıkarttığı üzerinde durulmuştur. Ancak 1990'lı yıllarda bu yaklaşımlar değişmeye başlamış, belki de Soğuk Savaşın bitimi ardından yeniden

⁵⁸ Jeroen Warner and Neda Zawahri, "Hegemony and asymmetry: Multiple-chessboard games on transboundary rivers", Springerlink.com, 9 March 2012.

⁵⁹ Mark Zeitoun ve Jeroen Warner, "Hydro-Hegemony-a framework for analysis of transboundary water conflicts", *Water Policy*, No:8, 2006, s.455.

adlandırılan güvenlik kavramlarının sadece ulusal güvenlik değil bunun yanında bireysel güvenlik, çevre güvenliği gibi yeni öncelikleri gün- deme getirmesiyle suyun potansiyel bir çatışma alanı olması kadar bir işbirliği kaynağı da olduğu savunulmaya başlanmıştır.⁶⁰ Bu çerçevede “Fayda Paylaşımı”nı anlatabilmek için önemli olan şey uzun zamandır bir politik araç ya da savaş sebebi sayılan suyun, güvenlik gündeminden çıkartılması (desecuritize) gerekliliğidir.⁶¹ Bu konu ile ilgili başlangıç niteliğindeki yaşanan gelişme olarak 1992 yılında Rio de Janerio’da gerçekleştirilecek Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı (The United Nations Conference on Environment and Development) için hazırlıkların organize edildiği bir ön toplantı niteliğinde yine aynı yıl Dublin’de su uzmanları ve karar vericilerin katıldığı bir toplantı gösterilebilir. 1990’lı yıllarda başlayan su temelli ilişkilerin algılanış biçimindeki değişimler çerçevesinde analiz edilen 1831 risk içeren sınıraşan havzada tarafların çatışmaya girmek yerine işbirliği eğiliminde davrandıkları ortaya konmuştur.⁶² Bu araştırmalar işbirliği söylemlerinin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Keohane’e göre, işbirliğinin seviyesi birbiriyle çatışan çıkarlarını aktörlerin uzlaştırma kapasitelerine bağlıdır.⁶³

Soğuk Savaşın bitimiyle birlikte ortaya çıkan bu gelişmeler ışığında yoğun olarak gündeme gelmeye başlayan “fayda paylaşımı”, 2001 yılında Bonn’da düzenlenen Uluslararası Tatlı Su Konferansı’nda (The International Conference on Freshwater in Bonn), 2003 yılındaki 3. Dünya Su Forumu ve Bakanlar Konferansı’nda (The 3rd World Water Forum and Ministerial Conference of 2003) ve 2005 yılında düzenlenen Stockholm Dünya Su Sempozyumu’nda (The Stockholm World Water Symposium of 2005) tartışılmıştır. Bu süreç sonunda, “fayda paylaşımı” kavramı ile kastedilen şey konusunda bir ayrıma gidilmiştir. Bu kavram ile kastedilenlerden birine göre, “fayda paylaşımı” daha önce kullanılan Bütünleşmiş Su Kaynakları Yönetimi’ne benzetilmektedir. Diğer düşünceye göre ise, “fayda paylaşımı” konuların gerçek dünyaya uygulanabilirliğini tartışmadan ideal olanı ifade eden bir durumdur. David Philips ve arkadaşlarına göre, “fayda paylaşımı” kavramı eğer sınıraşan su kaynakları yönetimi üzerine olan tartışmalarda gerçek bir

⁶⁰ David Phillips, Marwa Daoudy, Stephen MacCaffrey, Joakim Öjendal and Anthony Turton, “Trans-boundary Water Cooperation as a Tool for Conflict Prevention and for Broader Benefit-sharing”, Edita, Stockholm, 2006, s.15.

⁶¹ A.R. Turton, “The Political Aspects of Institutional Development in the Water Sector: South Africa and its international Rivers Basins”, PhD Thesis, Submitted to the Department of Political Science, University of Pretoria, s.96.

⁶² M. Giordano and A. Wolf, “Sharing Waters: Post-Rio international water management”, Natural Resources Forum 27, 2003, ss.163-171.

⁶³ R.O. Keohane, “International Institutions: Two Approaches”, R.O. Keohane (Ed.), *International Institutions and State Power: Essays in International Relations Theory*, Westview Press, Boulder, Colorado, 1994, ss.44-57.

fırsat olarak görülecekse, önemli ölçüde geliştirilmesi gerekir.⁶⁴ Sadoff ve Grey ise “fayda paylaşımı” konusundaki yorumlarında paylaşılan bir nehir havzasında gerçekleştirilecek işbirliğinden elde edilecek faydaları dört kategoriye ayırmışlardır. Bunlar “çevresel”, “ekonomik”, “siyasi” ve “katalizör”dür. Bu düşünürlere göre, çatışma ya da işbirliği yaşanması işbirliği yapacak taraflar için teşvikler tarafından ve tarafların tavırlarıyla belirlenir.⁶⁵ “Fayda Paylaşımı” kavramının uluslararası ilişkiler teorileri içindeki yansıması Entegrasyon teorilerinden Fonksiyonalizm olmuştur. Fonksiyonalizm’de temellerini bulan ‘Fayda Paylaşımı’ (Benefit Sharing) kavramı su sorunları bağlamında ele alındığında, bu kavram, ulaştırma, kirliliğin azaltılması, her türlü maliyetin düşürülmesi, enerji ve gıda üretiminin artırılması ve kıyıdaş ülkeler arasında ekosistemin yönetilmesi gibi ortak çıkar alanlarında tüm kıyıdaş ülkelere fayda sağlayacak bir nehrin kıyıdaşları arasında işbirliği anlamına gelir. Bu kavramın ana argümanı, daha kolay anlaşılabilir alanlarda ya da daha kolay çözülebilecek sorunlarda yapılacak işbirliğinin nihai olarak devletlerin arasında bir ekonomik entegrasyonla sonuçlanabilecek bir sürece gidebileceğidir.⁶⁶ Aslında “Fayda Paylaşımı” açısından sürecin sonucunda nihai olarak bir entegrasyonun gerçekleşmesi bir hedef değildir ya da bir entegrasyonun gerçekleşmesi gerekmez. Burada amaçlanan şey, ortak çıkar alanlarındaki işbirliğinin daha geniş bir uzlaşmaya, işbirliğine dönüşmesidir. Aaron Wolf “fayda paylaşımı” kavramını ilk defa irdeleyen uzmanlardan biridir. Wolf “fayda paylaşımı” kavramını açıklarken, “fayda sepeti” (basket of benefits) kavramından bahsetmektedir. Buna göre, bu sepet ne kadar çok işbirliği konusu ya da alanı ile doldurulursa, o kadar geniş bir işbirliği ihtimali gerçekleşir. Wolf’a göre bu “fayda sepeti” içindeki işbirliği unsurları politikadan bağımsız düşünülemez.⁶⁷ Su tıpkı petrol diğer kaynaklar gibi siyasetten ayrılamaz. Bu kaynaklar siyasi araç olarak kullanılır ve dış politikaya artan bir bağlantısı vardır. İşte bu siyasi bir araç olarak kullanılabilen doğal kaynaklar konusunda yaşanan problemleri çözmek için “fayda sepeti” olarak tabir edilen kavramı verimli olarak işleterek sorun yaşayan tarafların faydasına olan unsurların artacağı bir işbirliği ortamı yaratılmalıdır.

Bu çerçevede, “Fayda Paylaşımı”nın su temelli sorunların çözümünde kullanımı üzerine odaklanan David Grey de iki kavram ortaya atmıştır: “Nehire

⁶⁴ David Phillips, Marwa Daoudy, Stephen MacCaffrey, Joakim Öjendal and Anthony Turton, “Trans-boundary Water Cooperation as a Tool for Conflict Prevention and for Broader Benefit-sharing”, Edita, Stockholm, 2006, s.29.

⁶⁵ Claudia W. Sadoff and David Grey, “Beyond the river: the Benefits of Cooperation on International Rivers”, *Water Policy*, 4, 2002, ss.389-403.

⁶⁶ A.g.e., s.389.

⁶⁷ Aaron T.Wolf, Criteria for Equitable Allocations: the Heart of International Water Conflict, Natural Resources Forum, Vol.23, No:1, February 1999, s.17.

sağlanacak Fayda” (Benefits to the River), ve “Nehirden elde edilecek Fayda” (Benefits from the River). “Nehire sağlanacak fayda” kavramına göre, problem yaşayan taraflar nehri korumak için su havzalarını korumak, toprak verimliliğinin bozulmasını önlemek ve kirlenmeyi azaltmak gibi gerekli faaliyetlerde bulunmalıdırlar. Söylemek istenen şey, bir uluslararası nehir ile ilgili gerçekleştirilen işbirliği ile “nehre fayda” sağlayarak ekosistemin daha iyi yönetilmesine yardımcı olunabilir. Grey’in ikinci kavramı olan “Nehirden elde edilecek Fayda” ile kastettiği şey ise şudur; eğer taraflar “nehre fayda” sağlayacak nehri koruyacak hareketlerde bulunacakları işbirliği girişimleri yaparlarsa, nehirden içme suyu, gıda ve enerji üretimi ve ulaştırma gibi birçok ortak faydalar kazanabilirler.⁶⁸

Tüm bu teorik tartışmaların ışığında anlaşılmaktadır ki literatürdeki genel teamül savaşın maddi ve manevi vereceği zararlarla bir su havzası temelindeki sorunları çözmek için doğru bir araç olmadığıdır. Aynı zamanda zaten kıt bir kaynak olan su temelinde girişilecek bir savaşın suyun tahsisi konusuna ya da miktarına bir katkısı olmayacağı gibi kıyıdaş ülkelerin birbirlerine olan güvenini derinden etkileyerek gelecekte gerçekleştirilme ihtimali olan işbirliği girişimlerinin zeminini de ortadan kaldıracaktır. Bunun yerine kıyıdaş ülkeler arasında geliştirilebilecek iş birliği ve fayda paylaşımı ile derinleşen problemler çözüme kavuşturulabilir. Sınırşan sularda su tahsisi ya da paylaşımı probleminin her türlü gerilim ya da savaş yerine işbirliği girişimleri ile yönetilebileceğine dair temel örnekler olarak Nil Havzası Girişimi (The Nile Basin Initiative) ve Güney Afrika Kalkınma Topluluğu (South African Development Community)⁶⁹ gösterilebilir. Bu işbirliği girişimlerindeki temel amaç kazan-kazan (win-win) stratejisi çerçevesinde tüm kıyıdaş ülkeleri kapsayacak bir kapsamlı bir işbirliği oluşturarak gıda üretimi, enerji, taşımacılık, çevre koruması ve ilgili diğer tüm sektörlerde bu işbirliğini uygulamaktır. Aynı şekilde, Fırat-Dicle nehir havzası özelinde konuya baktığımızda ise de bu işbirliği çabalarına örnek olarak Türkiye ve Suriye arasında oluşturulan GAP-GOLD girişimi (Güney Doğu Anadolu Bölgesel Kalkınma İdaresi ve Suriye’nin Sulama Bakanlığı bünyesinde bulunan Toprak Geliştirme Kurumu) ve tüm kıyıdaşları kapsayan ETIC (Euphrates-Tigris Initiative for Cooperation- Fırat-Dicle işbirliği Girişimi) gösterilebilir. Bu işbirliği girişimlerinin temel amaçları kıyıdaşlar arasında diyalogu arttırarak, su ile alakalı sektörlerde tüm kıyıdaşlara faydası olacak ortak projeler geliştirerek,

⁶⁸ Claudia W. Sadoff, and David Grey, “Beyond the river: the benefits of cooperation on international rivers”, *Water Policy* 4, Washington, 2002, ss.392-393.

⁶⁹ Nil Havzası Girişimi, Güney Afrika Kalkınma Topluluğu, GAP-GOLD ve ETIC için daha detaylı bilgi için http://www.orsam.org.tr/tr/Uploads/Yazilar/Dosyalar/2013523_ilhansagsen.pdf ve <https://etd.lib.metu.edu.tr/upload/12607711/index.pdf> bakınız.

problemlerin çözümünü sağlayabilecek tüm paydaşları (çiftçilerden bürokratlara ve iş dünyasına kadar) bir araya getirerek ve ayrıca kamusal bilinçlenme düzeyini arttırmak suretiyle eğitim imkânları yaratarak işbirliği ve kalkınmada sürdürülebilirliği sağlamak olarak sıralanabilir.⁷⁰ Dolayısıyla buradaki önemli olan husus bu başlayan işbirliği girişimlerinin çeşitli sektörlere yayılması ve ilişkilerde güven temelli bir çerçevenin kurulmasıdır. Özetle, kıt bir kaynağın yönetilmesi meselesinde birinci önemli unsur siyasi niyet, ikinci unsur ise ülkeler arası ilişkilerin güven temeline oturtulmasıdır.

İklim değişikliğinin zaten kıt olan su kaynakları üzerinde yaratacağı baskı kıyıdaşlar arası bir savaşa dönüşebilir mi temel sorusunda ilk senaryo olarak değerlendirilen bölgedeki statükonun devam edeceği düşünüldüğünde, yani Fırat-Dicle suları konusunda Türkiye'nin müzakere ettiği ülkeler olarak şuan ki ulus-devletlerden Suriye ve Irak'ın toprak bütünlüğünün süreceği kabul edilerek, bu üç kıyıdaş ülke arasında süre gelen tahsis sorunu iklim değişikliğinin de etkisiyle savaşa dönüşebilir mi tartışmasının ardından temel olarak makale kapsamı dışında bulunan ikinci senaryo da şu an bölgedeki IŞİD/DAİŞ benzeri yapılanmaların ve özellikle Kuzey Irak'ta etkinliği artan yönetimin meseleye etkisi değerlendirilmelidir. Temel olarak bu unsurların bölgedeki varlıkları, gelecekteki yapılanmaları ve askeri, ekonomik ya da siyasi kapasiteleri belirleyici unsurlar olacaktır. Bu yapılanmaların kalıcı olup olmayacağı ya da nasıl bir şekil alacakları konunun gidişatını etkileyecektir. Bunun dışında, uluslararası güçlerin bölgedeki etkisi de şekillendirici bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüm bunlar çerçevesinde, bu meselenin bir gerginlik mi yoksa işbirliği unsuru mu olacağı konusu bu yapılanmaların ve bölge aktörlerinin dış politika tercihlerine paralel bir seyir izleyecektir.

Sonuç

Dünya yüzeyinin yüzde 70'lik bir kısmının sularla kaplı olmasına rağmen bunun %3'lük kısmının kullanılabilir tatlı su kaynağı olduğu ama bu sularında son derece dengesiz dağıldığı gerçekliğinden yola çıkarak, suyun kıt bir kaynak olduğu sonucuna varmak zor olmayacaktır. Buna ek olarak genelde yarı kurak ve kurak bir bölge olan Orta Doğu'da, özelde de Fırat-Dicle Havzası'nda su baskısı daha yoğun bir biçimde kendini göstermektedir. Artan insan ihtiyaçları, nüfus artışı, yanlış kullanım, tuzlanma, sanayileşme, yüksek hayat standartlarının sürdürülme isteği gibi su üzerinde olumsuz etkilere yol açan faktörler dışında günümüzde iklim değişikliği de bu listeye eklenmiş, etkisi üzerine araştırmalar ve projeksiyonlar yapılan bir unsur haline almıştır.

⁷⁰ İlhan Sağsen, "The Issue of Management of the Waters of the Euphrates-Tigris Basin in International Context", Yüksek Lisans Tezi, ODTÜ Uluslararası İlişkiler Bölümü, Ankara, 2006, ss.58-60.

1990lı yılların özellikle ortalarından sonra iklim değışikliği ve güvenliğin bağdaştırılması konunun tartişılmasını farklı bir dűzleme taşımıştır. Bir güvenliğ meselesi olarak kabul edilen ve güvenlikleştirilen iklim değışikliği hali hazır sıkıntıları olan kıyıdaş űlkeler arasında gerginliklere ve/veya savaşa yol açabilir mi sorusuna cevaben iklim değışikliğinin olumsuz etkisi altındaki su sorununu devletler işbirliği temelli bir ereve içerisinde mi çözmeye niyet edecekler yoksa askeri temelli bir politika mı izleyecekler ayrımlının belirleyici olacağı belirtilebilir. Yani temel unsur burada siyasi niyet olarak ortaya çıkmaktadır.

Bunun dıřında da makalenin temel konusu olan Fırat-Dicle Havzası deđerlendirildiđinde de görűlmektedir ki iklim değışikliđi havzayı olumsuz etkileyecek ve bu da kıyıdař űlkeler arasında olası güvenliđ, ekonomik ve siyasi sonuçlar dođuracaktır. Bu ařamada bu gerginliklerin savařa dűnűřüp dűnűmeyeceđi irdelendiđinde sorunun diplomasi ve iřbirliđiyle özűlmeye çalıřılacađı daha olası görűlmektedir. Bu ihtimali daha olası kılan faktűrlerden bir tanesi savařın bir kıt kaynađın kullanım sıkıntısını çözmek řöyle dursun, kıyıdařlar arasındaki güven iliřkisini maddi manevi açılardan derinden zedeleyeceđi gerçeđidir. Fırat-Dicle nehir havzası temelli bir savař ihtimalini azaltan bir diđer faktűr olarak kıyıdař űlkeler arasındaki gű asimetrisi ve hegemonya meselesidir. Kısaca, Tűrkiye'nin bűlgesel bir gű olması, kıyıdař űlkelerle karřılařtırıldıđında gű asimetrisinde ibrenin kendinden yana olması ve nehirden faydalanma kapasitesinin yűksekliliđi, havzada baskın gű kabul edilmesini sađlamıřtır. Tűrkiye'nin havza űzerinde etkinliđini sađlayan faktűrlere eklenmesi gereken bir bařkası da tarihsel elde edilmiř pozisyonu ve hakları olarak gűsterilebilir. Dolayısıyla gű iliřkisi ve hegemonyanın tűm bileřenlerinde Tűrkiye'nin avantajlı bir konuma sahip olması su anlařmazlıđı konusunda meselenin savařla özűlmeye çalıřılması yerine űzellikle alt çıđır űlkelerinin műzakere yolunu seçeceđini gűstermektedir. Burada belirleyici nokta, hegemon devletin su-hegemonyası kavramının pozitif/liderlik řeklini mi kullandıđı yoksa negatif/otoriter řeklini mi kullandıđı hususudur. Su-hegemonu devlet havza içerisinde rehberlik rolűnű gerçekleřtirir ise geniř çaplı bir iřbirliđinin de yolu açılmıř olacaktır.

Bu bađlamda, iklim değışikliđinin de olumsuz etkileyeceđi kıt bir kaynađın kullanımı problemini savař ile çözmeye çalıřmaktansa geniř bir iřbirliđi ile nehirden elde edilebilecek faydaları paylařarak sonuca gitmek daha anlamlıdır. Bunu yaparken, kıyıdař űlkeler aralarında űncelikle güven tesis etmeli ve sadece su problemini çözmeye deđil gıda, sulama, ulařtırma gibi iř birliđine yatkın diđer sektűrlerde gerçekleřtirecekleri ortak projelerle iliřkileri sađlamlařtırmalıdır. Bu iřbirliđi atmosferi daha sonra yayılarak özűmű daha zor görűnen problemlerin masaya yatırılmasına da imkan sađlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Akgül Açıkmeşe*, Sinem, “Kopenhag Okulu ve Realist Güvenlik Çalışmaları’nda Aktör, Tehdit ve Politika: Avrupa Güvenliği Üzerine Bir Değerlendirme”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008.
- Apak*, Günay ve *Ubay*, Bahar (Der.), “Türkiye İklim Değişikliği Birinci Ulusal Bildirisi”, Çevre ve Orman Bakanlığı Çevre Yönetimi Genel Müdürlüğü, Ocak 2007.
- Aydın*, Mustafa, “Uluslararası İlişkilerin Gerçekçi Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt.1, Sayı 1, Bahar 2004.
- Bahadır*, Muhammet, “Güneydoğu Anadolu Proje Alanında Sıcaklık ve Yağışın Trend Analizi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:4 Sayı:16, Kış 2011.
- Berkoff*, Jeremy, “A Strategy for Managing Water in the Middle East and North Africa”, The International Bank for Reconstruction and Development, The World Bank, Washington, D.C., 1994.
- Bou-Zeid*, E. and *El-Faled*, M., “Climate Change and Water Resources in Lebanon and the Middle East”, *Journal of Water Resources Planning and Management*, September – October 2002.
- Brown*, Oli and *Crawford*, Alec, “Rising Temperatures, Rising Tensions: Climate Change and the Risk of Violent Conflict in the Middle East”, International Institute for Sustainable Development, 2009.
- Busby*, Joshua W., “Climate Change and National Security”, An Agenda for Action, CRS No.32, Council of Foreign Relations, November 2007.
- Cascão*, Ana Elisa and *Zeitoun*, Mark, “Power, Hegemony and Critical Hydropolitics”, Erişim Tarihi: 13.04.2013, <http://www.uea.ac.uk/internationaldevelopment/People/staffresearch/Power,+Hegemony+and+Critical+Hydropolitics>
- De Ville*, Geraud, “Climate Change-Bad News for Environmental Security”, *Environmental Law Review*, Vol.10, 2008.
- Dunne*, Tim and *Nicholas*, Wheeler J. , “We the Peoples’: Contending Discourses of Security in Human Rights Theory and Practice”, *International Relations*, Vol.18, No.1, Mart 2004.
- Evans*, Jason P., “21st Century Climate Change in the Middle East”, *Climatic Change*, Vol.92, 2009.
- Evans*, Jason P., “Global Warming impact on the dominant Precipitation process in the Middle East”, Theoretical and Applied Climatology, Online Published, 2009.
- Falk*, R.A., “This Endangered Planet: Prospects and Proposals for Human Survival”, Random House, New York, 1971.
- Fleischer*, A.; *Lichtman*, I.; and *Mendelsohn*, R., “Climate Change, Irrigation and Israeli Agriculture: Will warming be harmful?”, Dünya Bankası Politika Araştırma Çalışma Belgesi 4135, Washington, 2007.
- Freimuth*, Ladeene; *Bromberg*, Gidon; *Mehyar*, Munqeth and *Al Khateeb*, Nader, “Climate Change: A new threat to Middle East Security”, ECC-Newsletter, 2008.

- Giordano, M. and Wolf, A.*, “Sharing Waters: Post-Rio international water management”, *Natural Resources Forum* 27, 2003.
- Jackson, Robert and Sorensen, Georg*, “Introduction to International Relations, Theories and Approaches”, Oxford University Press, New York, 2003.
- Karabulut, Bilal*, “Güvenlik: Küreselleşme Sürecinde Güvenliği Yeniden Düşünmek”, Barış Kitapevi, Ankara, 2011.
- Keohane, R.O.*, “International Institutions: Two Approaches”, R.O. Keohane (Ed.), *International Institutions and State Power: Essays in International Relations Theory*, Westview Press, Boulder, Colorado, 1994.
- Kibaroglu, Ayşegül*, “Building A Regime for the Waters of the Euphrates-Tigris River Basin”, Kluwer Law International, London, 2002.
- Lerner, Brenda Wilmoth and Lerner, K. Lee* (Eds.) “Climate Change in Context” Vol. 182, Gale, London, 2008.
- Lukes, Steven*, “Power: A Radical View”, Palgrave Macmillan, New York, 2005.
- Medzini, A. and Wolf, A. T.*, “Toward a Middle East at Peace: Hidden Issues in Arab-Israeli Hydropolitics”, *Water Resources Development*, Vol.20, No: 2, 2004.
- Oberthür, Sebastian and Ott, Hermann E.*, “The Kyoto Protocol: International Climate Policy for the 21st Century”, Springer, Berlin, 1999.
- Oweis, Khaled Yacoub*, “Syria seen keen on new peace talks with Israel”, Reuters, Erişim Tarihi:08.01.2011,<http://www.reuters.com/article/idUSTRE53D2GR20090414?pageNumber=2&virtualBrandChannel=10112>.
- Phillips, David; Daoudy, Marwa; MacCaffrey, Stephen; Öjendal, Joakim and Turton, Anthony*, “Trans-boundary Water Cooperation as a Tool for Conflict Prevention and for Broader Benefit-sharing”, Edita, Stockholm, 2006.
- Porter, Gareth and Brown, Janet Welsh*, “Global Environmental Politics”, Westview Publishing, Oxford, 1996.
- Rothschild, Emma*, “What is security?”, *Journal of the American Academy of Arts and Sciences*, Cilt 124, No 3, 1995.
- Sadoff, Claudia W. and Grey, David*, “Beyond the river: the Benefits of Cooperation on International Rivers”, *Water Policy*, 4, 2002.
- Sağsen, İlhan*, “The Issue of Management of the Waters of the Euphrates-Tigris Basin in International Context”, Yüksek Lisans Tezi, ODTÜ Uluslararası İlişkiler Bölümü, Ankara, 2006.
- Şen, Ömer Lütfi; Kındap, Tayfun, ve Bozkurt, Deniz*, “Küresel Isınma ve Türkiye”, Yeşil Atlas, 2008, Erişim Tarihi: 30.06.2013, web.itu.edu.tr/bozkurtd/AT_YES_senaryo.pdf.
- Şimşek, Osman; Yıldırım, Murat; ve Gördebil, Nebi*, “Türkiye'nin 2011-2012 Tarım Yılı Kuraklık Analizi” *Orman ve Su İşleri Bakanlığı Meteoroloji Genel Müdürlüğü Araştırma Dairesi Başkanlığı*, Aralık 2012.
- Sowers, Jeannie and Weinthal, Erika* “Climate Change Adaptation in the Middle East and North Africa: Challenges and Opportunities”, The Dubai Initiative, Working Paper No:2, September 2010.

- T., Naff and R., Matson, "Middle East water: the potential for conflict or cooperation"., Naff, T. ve Matson, R. (Eds.), *Water in the Middle East – Conflict or Cooperation?* (Westview Replica Edition), Westview Press, Boulder, USA.
- Türkeş, Murat, "İklim Değişikliği ve Küresel Isınma Olgusu: Bilimsel Değerlendirme", Etem Karakaya (Derleyen), *Küresel Isınma ve Kyoto Protokolü: İklim Değişiminin Bilimsel, Ekonomik ve Politik Analizi*, Bağlam Yayıncılık, Ankara, 2008.
- Turton, A.R., "The Political Aspects of Institutional Development in the Water Sector: South Africa and its international Rivers Basins", PhD Thesis, Submitted to the Department of Political Science, University of Pretoria.
- UNDP Human Development Report 1994.
- Warner, Jeroen and Zawahri, Neda, "Hegemony and asymmetry: Multiple-chessboard games on transboundary rivers", Springerlink.com, 9 March 2012.
- Wolf, Aaron T., Criteria for Equitable Allocations: the Heart of International Water Conflict, Natural Resources Forum, Vol.23, No:1, February 1999.
- Yeniğün, Kasım ve Gümüş, Veysel, "Fırat Havzası Akımlarında Görülen Trendlerin Nedenlerinin Araştırılması", V.Ulusal Hidroloji Kongresi, ODTÜ, Ankara, 5-7 Eylül 2007.
- Zeitoun, Mark and Warner, Jeroen," Hydro-Hegemony-a framework for analysis of trans-boundary water conflicts", *Water Policy*, No:8, 2006.
- Zeitoun, Mark ve Allan, J.A., "Applying hegemony and power theory to transboundary water analysis", *Water Policy*, 10 Supplement 2, 2008.
- , "Summary of Policymakers", Working Group I of the Intergovernmental Panel on Climate Change Raporu, 2007.
- , Küresel Isınmanın Nedenleri, Erişim Tarihi:10.01.2011, <http://www.kuresel-isinma.org/kuresel-isinma/kuresel-isinmanin-nedenleri.html>
- , "Climate Change and International Security", Yüksek Temsilciliğin ve Avrupa Komisyonu'nun Avrupa Konseyi'ne sunduğu rapor, Brüksel, 14 Mart 2008.
- , "Adaptation to Climate Change in the Middle East and North Africa Region", Erişim Tarihi:05.01.2011,<http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/COUNTRIES/MENAEXT/0,,contentMDK:21596766~pagePK:146736~piPK:146830~theSitePK:256299,00.html>.
- , "Global Warming in the Middle East and Central Asia", National Environmental Trust, Washington, DC, 2005.
- , "Climate Change Impacts on Israel and Middle East", Erişim Tarihi:17.02.2011<http://www.greenzionism.org/resources/educational-materials/45-climate-change>
- , "NASA Satellites Find Freshwater Losses in Middle East, Erişim Tarihi: 28.06.2013, http://www.nasa.gov/mission_pages/Grace/news/grace20130212.html, Yayın Tarihi: 12.02.2013.
- , Nil Havzası Girişimi, Güney Afrika Kalkınma Topluluğu, GAP-GOLD ve ETIC için daha detaylı bilgi için http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/2013523_ilhansagsen.pdf ve <https://etd.lib.metu.edu.tr/upload/12607711/index.pdf>

